

Grau en Dret
Treball de fi de Grau (21067/22747)
Curs acadèmic 2020-2021

**LES INJUSTIFICADES DIFERÈNCIES EN EL
TRACTAMENT DE L'AUDIÈNCIA DEL MENOR
D'EDAT EN PROCEDIMENTS CIVILS I PENALS**

Marc Serrano Pérez
194034

Tutor del treball:
Ramón Escaler Bascompte

DECLARACIÓ D'AUTORIA I ORIGINALITAT

Jo, *Marc Serrano Pérez*, certifico que el present treball no ha estat presentat per a l'avaluació de cap altra assignatura, ja sigui en part o en la seva totalitat. Certifico també que el seu contingut és original i que en sóc l'únic autor, no incloent cap material anteriorment publicat o escrit per altres persones llevat d'aquells casos indicats al llarg del text.

Com a autor/a de la memòria original d'aquest Treball Fi de Grau autoritzo la UPF a dipositar-la i publicar-la a l'e-Repository: Repositori Digital de la UPF, <http://repositori.upf.edu>, o en qualsevol altra plataforma digital creada per o participada per la Universitat, d'accés obert per Internet. Aquesta autorització té caràcter indefinit, gratuït i no exclusiu, és a dir, sóc lliure de publicar-la en qualsevol altre lloc.

Marc Serrano Pérez
Barcelona, 24 de maig de 2021

RESUM: La legislació ha de vetllar per la protecció jurídica dels interessos dels menors, especialment vulnerables per raó de la seva edat. És per aquest motiu que es preserva la facultat del menor d'edat a ser escoltat en el context d'un procediment judicial que l'afecta, però fins a quin punt és necessari o preceptiu que un menor intervingui en seu judicial?

Partint d'aquesta premissa, el present treball pretén posar de manifest les diferències en el tractament de l'audiència del menor d'edat en el marc de procediments civils i penals, posant èmfasi en el desenvolupament doctrinal i jurisprudencial que dona resposta als problemes que sorgeixen a causa de la disparitat normativa pròpia de l'ordenament jurídic espanyol.

A partir de l'anàlisi de la configuració de l'audiència del menor d'edat pel que fa a naturalesa, caràcter, garanties i pràctica processal, es posen en relleu les discrepàncies existents, així com s'evidencien els punts de contacte entre ambdues jurisdiccions a partir dels quals es podria sistematitzar o unificar el tractament. Tanmateix, s'estudia la pràctica de l'audiència del menor en dret comparat, en el marc de l'ordenament jurídic de França i Regne Unit, amb l'objectiu de contextualitzar alguna possible solució o alternativa a nivell normatiu.

Paraules clau: "audiència", "menor d'edat", "diferències en tractament", "interès en causa", "discerniment del menor", "caràcter preceptiu", "valoració de l'audiència"

ABSTRACT: Legislation must ensure the legal protection of the interests of minors, who are particularly vulnerable because of their age. It is for this reason that the legal system preserves the possibility for the child to be heard in the framework of a judicial procedure that affects him or her, but to what extent is it necessary or mandatory for a minor to intervene in court?

Starting from this premise, this paper aims to highlight the differences in the treatment of the hearing of minors in civil and criminal proceedings, emphasizing the doctrinal and jurisprudential development that responds to the problems that arise because of the disparity of regulations in the Spanish legal system.

Based on the analysis of the configuration of the hearing of minors in terms of its nature, character, guarantees and procedural practice, the existing discrepancies are highlighted, as well as the points of contact between both jurisdictions from which the treatment could be systematized or unified. In addition, the practice of the hearing in comparative law will be examined, within the framework of the legal systems of France and the United Kingdom, with the aim to contextualize any possible solution or alternative at a regulatory level.

Key words: "hearing", "minor", "differences in treatment", "interest in the case", "discernment of the minor", "mandatory nature", "assessment of the hearing".

ÍNDIX

1. INTRODUCCION.....	1
2. MARC NORMATIU VIGENT.....	2
2.1. Normativa bàsica respecte drets i protecció de menors d'edat	2
2.2. Procediment civil.....	4
2.3. Procediment penal	6
3. LA DISCUTIBLE NATURALSA DE L'AUDIÈNCIA DEL MENOR I EL SEU CARÀCTER PRECEPTIU	9
3.1. L'audiència del menor en funció del seu interès en l'assumpte: dret versus mitjà probatori	9
3.2. La preceptivitat de l'audiència, excepte en cas de perjudici al menor	11
4. GARANTIES PROCESSALS	14
4.1. El difícil equilibri entre del dret de defensa de les parts i la protecció de l'interès del menor.....	14
4.2. Intervenció del Ministeri Fiscal, tècnics i professionals especialitzats.....	17
4.3. Informació processal comprensible pel menor d'edat.....	18
4.4. Necessitat de prova, privadesa i confidencialitat	19
5. GRAU DE DISCERNIMENT I MADURESA DEL MENOR	22
6. VALORACIÓ DE L'AUDIÈNCIA DEL MENOR.....	26
6.1. Figura del menor en els procediments relatius a dret de família.....	28
6.2. Desvirtuació de la presumpció d'innocència en procediments penals	30
7. ANÀLISI CRÍTIC DE DRET COMPARAT	34
7.1. Audiència del menor d'edat a França.....	35
7.2. Audiència del menor d'edat a Regne Unit	39
8. CONCLUSIONS.....	44
9. BIBLIOGRAFIA.....	46
10. JURISPRUDÈNCIA	53

1. INTRODUCTION

The minority of age is the civil status that a natural person holds between the time of birth and the age of eighteen.¹ It is from this age onwards that a person's cognitive capacities are sufficiently developed, thus acquiring natural capacity.

Spanish law links natural capacity with the capacity to act, which means that minors will have a limited ability to carry out legally binding acts.

The intention behind this limitation is to grant minors special protection according to their degree of discernment. In this regard, the Spanish legal system understands that minors are especially vulnerable subjects of law because of their age, and that is why several rights and guarantees are put in place to safeguard their interests.²

Acknowledging this legal protection conferred on minors, should their intervention in the framework of a judicial procedure be preserved or prohibited?

On this basis, this paper aims to study the degree of child intervention during the hearing of minors, the nature of this practice and the methodological differences between civil and criminal jurisdictions through the analysis of doctrine, legislation, and jurisprudence.

This differentiation will be structured based on the multiple procedural guarantees that the law grants to the hearing of minors, specifying the required degree of maturity of the minor and how this discernment modulates the value given to the hearing.

From an eminently procedural perspective, the assessment of this hearing will be studied, highlighting the main practical problems arising from the differences in treatment. In addition, we will examine the existing points of contact between the two jurisdictions in which a proposal for the systematization or standardization of the practice of the hearing would have to be based.

In the end, we will contextualize this analysis with the treatment that the hearing of minors receives in other legal systems, in such a way that we will comment on several regulatory alternatives to respond to these discrepancies.

¹ Constitució Espanyola. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 29 de desembre de 1978, núm. 311, pàg. 29313 a 29424. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229>. En particular, l'article 12 que estableix que “*els espanyols són majors d'edat als divuit anys*”.

² BUSTOS LANZA, L. D. (2017). *La capacidad de obrar de los menores de edad*. Recuperat el 10 de maig de 2021, de: <https://repositorio.comillas.edu/xmlui/handle/11531/10700>

2. MARC NORMATIU VIGENT

Com a pas introductori previ a l'anàlisi de la naturalesa de l'audiència del menor d'edat, és important situar i delimitar la normativa que li resulta d'aplicació.

En primer lloc, s'analitzaran les disposicions legals, nacionals i supranacionals, que regulen la matèria, amb un especial èmfasi en els drets i garanties que la llei confereix al menor d'edat amb l'objectiu de salvaguardar els seus interessos.

Una vegada delimitat l'àmbit específic de protecció del menor, s'estudiarà la corresponent regulació en el marc legislatiu civil, en contrast amb la legislació penal.

D'aquesta manera, es pretén posar en context la normativa vigent en matèria d'audiència del menor que resulta d'aplicació en el marc dels procediments civils i penals, evidenciant les discrepàncies que l'ordenament jurídic espanyol propugna.

2.1. Normativa bàsica respecte drets i protecció de menors d'edat

Abans d'endinsar-nos en les disposicions normatives pròpies de l'ordenament jurídic espanyol, cal analitzar els convenis i tractats internacionals o, si més no, estudiar el reconeixement que es dona a la declaració de menors d'edat en procediments judicials a escala supranacional.

En primera instància, cal fer esment a la Convenció sobre els Drets del Nen,³ un tractat internacional impulsat per Nacions Unides el 1989 que pretén regular i convenir els drets fonamentals que posseeixen els menors d'edat que, tot i no tenir plena capacitat d'obrar, són titulars i subjectes de dret.

En particular, en el seu article 12, la Convenció estableix que els estats signants hauran de garantir que s'atorgui al menor d'edat l'oportunitat de ser escoltat en qualsevol tipus de procediment judicial o administratiu que l'afecti directament o indirectament. En aquest sentit, s'entén que, en qualsevol cas, els menors d'edat hauran de poder manifestar lliurement la seva opinió en tots els assumptes. No obstant això, en l'apartat primer del citat article s'articula que s'hauran de valorar les opinions que el menor d'edat manifesti, sempre tenint en compte la seva edat i maduresa.⁴

³ Convenció sobre els Drets del Nen, adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 20 de novembre de 1989. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 31 de desembre de 1990, núm. 313, pàg. 38897 a 38904. Disponible en: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-1990-31312

⁴ BERROCAL LANZAROT, A. I. (2016). *La protección jurídica de los derechos al honor, a la intimidad personal y familiar y a la propia imagen de los menores de edad*. Recuperat el 20 de març de 2021, de <https://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/56703/11-51.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

En la mateixa línia normativa es troben tant la Carta Europea de Drets Fonamentals⁵ com el Conveni Europeu sobre els drets dels menors de 1996⁶ que, a més de reconèixer el dret al menor a ser escoltat en els assumptes que l'afectin, introdueixen com a condició necessària que durant el procediment es vetlli per la protecció, el benestar i els interessos del menor.

Aquests textos internacionals conformen la base normativa del que a Espanya es va conèixer com la Llei Orgànica 1/1996 de Protecció Jurídica del Menor⁷ (en endavant, LOPJM), que al seu torn va ser actualitzada posteriorment per la Llei Orgànica 8/2015.⁸ En concordança amb la normativa europea i supranacional, la LOPJM valida el dret del menor d'edat a poder ser escoltat en tot tipus de procediments. A més, aquest instrument jurídic és força interessant en tant que en el seu article 9 es regulen diversos supòsits processals i formals molt acotats que són propis de les audiències de menors, donant resposta a múltiples qüestions pràctiques. En particular, cal destacar breument els tres aspectes clau que es desprenen de les disposicions de la LOPJM.

En primer lloc, regula les garanties processals i les pautes d'actuació que s'han de conservar durant tot el procediment per tal de preservar els drets i interessos del menor.

En segon lloc, també estableix la preceptivitat de l'audiència del menor d'edat sempre que aquest tingui dotze anys o més, així com convé eines alternatives per valorar el discerniment i maduresa del menor.

I, en tercer i últim lloc, articula els requisits i formalitats que deriven de la valoració de l'opinió del menor. En aquest punt, estableix que en el cas que es denegui l'audiència del menor, s'hauran de motivar de manera reforçada les causes de denegació.⁹

⁵ Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea, feta a Estrasburg el 12 de desembre de 2007. Diari Oficial de la Unió Europea (DOUE), de 30 de març de 2010, núm. 83, pàg. 389 a 403. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=DOUE-Z-2010-70003>

⁶ Conveni Europeu sobre l'Exercici dels Drets dels Nens, fet a Estrasburg el 25 de gener de 1996. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 21 de febrer de 2015, núm. 45, pàg. 14174 a 14189. Disponible en: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2015-1752

⁷ Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, de Protecció Jurídica del Menor, de modificació parcial del Codi Civil i de la Llei d'Enjudiciament Civil. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 17 de gener de 1996, núm. 15. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1996/BOE-A-1996-1069-consolidado.pdf>

⁸ Llei orgànica 8/2015, de 22 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i a l'adolescència. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 23 de juliol de 2015, núm. 175, pàg. 61871 a 61889. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2015-8222>

⁹ FERNÁNDEZ-LUNA ABELLÁN, E. (2017). *Custodia compartida y protección jurídica del menor*. Recuperat el 20 de març de 2021, de: <https://eprints.ucm.es/id/eprint/41057/1/T38334.pdf>

2.2. Procediment civil

L'audiència del menor d'edat en la jurisdicció civil es regula bàsicament respecte dels procediments propis del dret de família.

D'una banda, pel que fa al règim de separació matrimonial i divorci, de l'article 92.6 del Codi Civil¹⁰ (en endavant, CC) i dels articles 770.4^a i 777.5 de la Llei d'Enjudiciament Civil¹¹ (en endavant, LEC) es desprèn la possibilitat de que els menors d'edat puguin declarar, per voluntat pròpia o a instància del Ministeri Fiscal, de les parts, dels membres de l'equip tècnic judicial o del propi jutge.

No obstant això, la llei preveu un límit respecte d'aquesta facultat, ja que estableix que només podran declarar aquells menors d'edat que tinguin suficient judici o maduresa i, en qualsevol cas, sempre que siguin majors de dotze anys.

A més, la llei també vol convenir que el jutge actuï com a garant o salvaguarda dels interessos del menor, de tal manera que es garanteixi que el menor pugui participar en el procediment civil sense cap interferència o perjudici. En aquest sentit, és important destacar que en cas de situacions que revesteixin especial complexitat, el jutge podrà requerir l'auxili d'especialistes tals com psicòlegs o educadors socials que puguin facilitar i refermar el pas del menor d'edat pel jutjat.¹²

En aquest aspecte cal recalcar certa discrepància entre els articles prèviament citats i l'article 361 de la LEC, respecte de la idoneïtat dels testimonis, on es disposa que l'edat mínima per poder testificar es fixa en catorze anys, i obre la possibilitat a què els menors de catorze anys puguin testificar sempre que el jutge aprecii discerniment i versemblança suficient en el relat. En l'apartat cinquè, relatiu al grau de discerniment i maduresa del menor, s'abordarà en més detall aquesta qüestió.

D'altra banda, l'article 778 quinquenes apartat 8^è de la LEC, relatiu a qüestions procedimentals respecte de les mesures de retorn i restitució de menors d'edat en supòsits de sostracció internacional, també confereix la possibilitat d'atorgar audiència al menor d'edat, sempre que compleixi un determinat requisit de maduresa. A més, el citat article introdueix una novetat

¹⁰ Reial Decret de 24 de juliol de 1889 pel qual es publica el Codi Civil. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 25 de juliol de 1889, núm. 206. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1889-4763>

¹¹ Llei 1/2000, de 7 de gener, d'Enjudiciament Civil. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 8 de gener de 2000, núm. 7. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-323>

¹² ABEL LLUCH, X., & PICÓ I JUNOY, J. (2018). *Problemática actual de los procesos de familia: Especial atención a la prueba* (Vol. 61). JM Bosch, pp. 303-344.

molt rellevant, ja que preveu la possibilitat de que l'audiència del menor es pugui realitzar a través de videoconferència, sempre que d'aquesta manera s'ajudi a preservar tant la confidencialitat com la protecció del menor en qüestió.

Al seu torn, l'audiència del menor d'edat també es troba regulada en el Codi Civil de Catalunya.¹³ En el seu article 211-6, el legislador català disposa de manera molt similar a la legislació estatal que l'audiència del menor sempre s'haurà de realitzar atenent als seus interessos i al seu grau de maduresa. Per tant, s'observa certa coherència entre la legislació catalana i la legislació estatal.

Així doncs, podem entendre que l'audiència del menor està suficientment estesa i acceptada en el marc del procediment civil espanyol, i així ho demostra la normativa al respecte.

En quant a l'ordenació i gestió del propi procediment, és interessant la lectura de la Circular 6/2015 de la Fiscalia General de l'Estat,¹⁴ respecte d'aspectes civils de la sostracció internacional de menors. La citada circular, en el seu apartat 8.4.8 es referma en la necessitat de donar la paraula al menor d'edat quan el procediment pugui afectar els seus interessos. En aquest sentit, es desprèn que l'audiència del menor s'ha de portar a terme com un incident separat a la vista del judici verbal, de tal manera que no només es garanteixi la confidencialitat de l'audiència, sinó que també es constati la independència del menor en les seves declaracions al no haver de suportar la influència de les parts implicades en el procediment. Així doncs, el que es pretén és reduir el risc de que les parts, sovint família, instrumentalitzin al menor per al seu propi benefici o interès.¹⁵

En aquestes situacions, per tal de garantir la legalitat i la preservació dels interessos del menor, serà el Ministeri Fiscal l'encarregat d'assistir en l'exploració i formular les preguntes que corresponguin, atenint-se posteriorment a haver de realitzar una valoració plausible i lògica del relat del menor.

¹³ Llei 25/2010, de 29 de juliol, del llibre segon del Codi Civil de Catalunya, relatiu a la persona i la família. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (DOGC), de 5 d'agost de 2010, núm. 5686. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 21 d'agost de 2010, núm. 203. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2010-13312>

¹⁴ FISCALIA GENERAL DE L'ESTAT. Circular 6/2015, de 17 de novembre, sobre aspectes civils de la sostracció internacional de menors. Publicada el 17 de novembre de 2015. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?coleccion=fiscalia&id=FIS-C-2015-00006>

¹⁵ ORTIZ, J. R. L. (2015). *El nuevo proceso relativo a la sustracción internacional de menores*. Revista electrónica del Departamento de Derecho de la Universidad de La Rioja, REDUR, (13), 83-110. Recuperat el 20 de març de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5365426.pdf>

En concordança amb aquestes garanties, la Fiscalia General de l'Estat també reconeix en la Circular referenciada la facultat de poder ometre l'audiència del menor quan aquest no tingui suficient maduresa o judici, així com en el cas que, voluntàriament, el menor no vulgui comparèixer.¹⁶ Per tant, s'ha d'entendre que en el procediment civil no es sotmet al menor d'edat a comparèixer amb caràcter indispensable, ja que el que ha de prevaldre en qualsevol cas és la protecció i salvaguarda dels seus interessos.

2.3. Procediment penal

Pel que fa als menors d'edat en el marc d'un procediment penal, ens hem de remetre a la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, sobre Responsabilitat Penal del Menor¹⁷ (en endavant, LORPM). Aquest instrument normatiu, en concordança amb el que disposa el Codi Penal de 1995¹⁸ (en endavant, CP), dóna resposta a la necessitat de regular la responsabilitat penal dels menors d'edat en el si d'un procediment especial que té en compte les circumstàncies especials de la minoria d'edat respecte a les mesures cautelars, l'enjudiciament, l'execució i la responsabilitat civil que es deriva de la conducta punible portada a terme pel menor.

Respecte d'aquesta especialitat que la llei reserva, cal recalcar que el CP estableix la majoria d'edat penal en divuit anys. D'aquesta manera, i tenint en compte les causes d'exempció i extinció de la responsabilitat penal enumerades en l'article 20 del CP i en els articles 1 i 5 de la LORPM, aquest text normatiu s'aplicarà respecte de la responsabilitat penal dels majors de catorze anys i menors de divuit anys.

Per tant, no es reconeix cap tipus de responsabilitat penal als menors de catorze anys, amb la qual cosa no se'ls hi pot aplicar el procediment previst en la LORPM. En aquests casos, quan el menor de catorze anys hagi comès un fet punible, d'acord amb la LOPJM, seran les institucions administratives de protecció de menors les encarregades d'aplicar les mesures tuitives, pedagògiques o de correcció que corresponguin.¹⁹

¹⁶ LIMÓN GUAL, M. I., & LAFUENTE TORRALBA, A. J. (2018). *La prueba de audiencia y exploración de menores e incapaces en los procesos civiles y penales*. Recuperat el 22 de març de 2021, de: <https://zaguan.unizar.es/record/77634/files/TAZ-TFG-2018-2800.pdf>

¹⁷ Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 13 de gener de 2000, núm. 11. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-641>

¹⁸ Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 24 de novembre de 1995, núm. 281. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444>

¹⁹ DÍAZ, M. J. J. (2015). *Algunas reflexiones sobre la responsabilidad penal de los menores*. Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología, (17), 19. Recuperat el 22 de març de 2021, de: <http://criminet.ugr.es/recpc/17/recpc17-19.pdf>

Cal indicar que s'hauran de tenir en compte les edats dels autors en el moment de la comissió del fet punible. Aquesta precisió actua com a garant dels interessos del menor, ja que preserva la protecció especial que la llei confereix encara que aquest, ja sigui en l'obertura del procediment o durant la seva tramitació, adquireixi la majoria d'edat.

Una vegada determinat l'àmbit d'aplicació personal de la LORPM, cal endinsar-nos en el tràmit específic de l'audiència.

En primer lloc, cal puntualitzar que, a diferència del que passa en la resta de procediments penals on el monopoli de la instrucció el posseeix el jutge instructor, en el procediment de responsabilitat penal de menors d'edat, la llei atribueix la competència per portar a terme la fase d'instrucció al Ministeri Fiscal.²⁰

D'aquesta manera, d'acord amb l'article 23 de la LORPM, és el Fiscal qui valorarà i qualificarà els fets punibles i la participació del menor, així com també proposarà les mesures correctives a imposar. De l'article 6 de la citada llei també es desprèn que el mateix Fiscal, al llarg de tot el procediment, haurà de preservar la defensa dels drets i garanties conferides al menor d'edat, a partir de les quals podrà practicar i supervisar les actuacions que cregui adequades en interès d'aquest. Per tant, serà el Ministeri Fiscal l'encarregat de sol·licitar les proves que convingui practicar en cada cas concret.

Així doncs, d'acord amb l'article 30 de la LORPM, a més de l'audiència del propi menor acusat, el Fiscal també podrà proposar com a prova l'audiència de persones o entitats públiques o privades que aportin al procediment elements valoratius que puguin afavorir l'interès del menor.

No obstant aquestes especialitats, la llei preserva i manté l'estructura formal del procediment, separant la fase d'instrucció de la fase d'enjudiciament i decisió. Així, el Jutge de menors és qui coneixerà del cas en la fase d'audiència i qui, a partir de la qualificació del Ministeri Fiscal, establirà les mesures correctives que cregui oportunes, sempre tenint en consideració la protecció dels interessos del menor d'edat.²¹

En segon lloc, la LORPM, en els seus articles 35.2 i 27, també disposa diverses garanties processals per garantir la protecció dels menors, com són la garantia a la limitació de la

²⁰ OLMO, I. F. (2007). *La instrucción en el procedimiento de menores por el Ministerio Fiscal*. Recuperat el 28 de març de 2021, de: <https://www.icamalaga.es/portalMalaga/archivos/ficheros/1254394349963.pdf>

²¹ MARTÍN ESTEBAN, A. (2017). *La Ley Órgánica 5/2000, de 12 de enero, y el papel del Ministerio Fiscal en la instrucción (especial referencia al principio de oportunidad)*. Recuperat el 28 de març de 2021, de: <https://gredos.usal.es/handle/10366/139273>

publicitat de les actuacions i confidencialitat de les declaracions del menor, així com la garantia de poder sol·licitar auxili judicial d'experts i tècnics socials que informin sobre la situació psicològica i emocional del menor.

En tercer lloc, pel que fa a les regles processals que emmarquen el procediment de responsabilitat penal de menors d'edat, hem de remetre'ns a la Llei d'Enjudiciament Criminal²² (en endavant, LECrim) i a la Circular 1/2007 de la Fiscalia General de l'Estat, sobre criteris interpretatius de la reforma de la Legislació Penal de Menors de 2006.²³

En la Circular referenciada s'articula que, com a regla general, s'ha d'admetre a tràmit l'audiència dels menors acusats en el marc d'un procediment penal, de la mateixa manera que s'admetria l'audiència i les declaracions d'un acusat major d'edat.

En aquest sentit, cal recordar que el jutge encarregat de dictar sentència, en aquest cas el Jutge de menors, ha de conferir el dret de l'última paraula a l'acusat abans de dictar sentència.²⁴ Així, s'entén que el jutge haurà d'escoltar al menor acusat sempre que aquest ho sol·liciti, i la denegació o omissió d'aquest dret, d'acord amb la doctrina actual del Tribunal Constitucional, suposaria una indefensió envers l'article 739 de la LECrim que podria comportar la nul·litat de la sentència i del judici oral.

Fins ara hem analitzat el dret a ser escoltat del menor que és acusat de la comissió d'un fet punible, però com regula la llei aquest dret quan el menor és la víctima o, simplement, quan és un testimoni presencial o referencial?

En aquests casos, ens hem de referir a l'article 707 de la LECrim, que disposa que l'audiència de menors d'edat es portarà a terme quan resulti intrínsecament necessària per reduir o impedir possibles perjudicis derivats del procediment penal en el mateix menor. A més, afegeix que sempre s'haurà de vetllar perquè aquest testimoni s'efectuï privant la confrontació visual del menor amb l'acusat.²⁵

²² Reial Decret de 14 de setembre de 1882 pel qual s'aprova la Llei d'Enjudiciament Criminal. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 17 de setembre de 1882, núm. 260. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1882-6036>

²³ FISCALIA GENERAL DE L'ESTAT. Circular 1/2007, de 23 de novembre, sobre criteris interpretatius després de la reforma de la legislació penal de menors de 2006. Publicada el 23 de novembre de 2007. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?coleccion=fiscalia&id=FIS-C-2007-00001>

²⁴ RAMOS MÉNDEZ, F. (2016). *Enjuiciamiento criminal: Duodécima lectura constitucional*. Atelier, Barcelona.

²⁵ VILLACAMPA ESTIARTE, C. (2005). *Víctima menor de edad y proceso penal: especialidades en la declaración testifical de menores-víctimas*. Revista de derecho penal y criminología, 2005, núm. 16, p. 265-299. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://repositori.udl.cat/bitstream/handle/10459.1/10956/PDF?sequence=1>

En qualsevol cas, tal com es propugna tant en el citat article com en l'article 731 bis de la mateixa llei, es podran habilitar mitjans tècnics tals com videoconferències per dur a terme la pràctica d'aquesta prova testifical, de nou sempre preservant les garanties processals que la llei garanteix al menor.

A diferència del que succeeix en la LEC, en la LECrim no s'articulen de manera explícita quins són els requisits quant a edat i a discerniment que s'exigeixen per poder acceptar com a vàlida i plausible l'audiència del menor d'edat. L'única referència que es fa a la maduresa del menor es troba en l'article 706 de la LECrim, respecte del procediment d'examen dels testimonis, on podem entendre de manera indirecta que els testimonis sempre han de ser majors de catorze anys.

3. LA DISCUTIBLE NATURALES A DE L'AUDIÈNCIA DEL MENOR I EL SEU CARÀCTER PRECEPTIU

El següent apartat dona resposta a la necessitat de definir la naturalesa de l'audiència del menor, limitant el seu objecte en concordança amb el dret del menor a ser escoltat i a l'evident valor probatori que es defereix de la seva pràctica.

Una vegada perfilada la naturalesa, estudiarem la preceptivitat de l'audiència del menor, detallant les diferents tesis doctrinals actuals que se'n deriven, així com s'estudiarà el caràcter excepcional de la preceptivitat en ares de preservar i salvaguardar l'interès del menor.

3.1. L'audiència del menor en funció del seu interès en l'assumpte: dret versus mitjà probatori

En quant al procediment civil, no existeix una doctrina unificada pel que fa a la naturalesa i objecte de l'audiència del menor, en tant sembla que no acaba de quedar constància de què és el que ha de prevaldre: la configuració de l'audiència del menor com un mitjà probatori comú o la configuració com un dret del menor a ser escoltat i fer-se valdre dins d'un procediment que l'afecta.²⁶

En aquest sentit, si ens cenyim *stricto sensu* a l'article 299 de la LEC, que regula els mitjans de prova, trobem que no podem emmarcar l'audiència de menors d'edat en cap dels apartats.

²⁶ LÓPEZ, M. J. M. (2005). *Tutela judicial efectiva y audiencia del menor en los procesos judiciales que le afecten*. Derecho privado y Constitución, (19), 165-223. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2141004>

Això és perquè, tal com es propugna en amplia jurisprudència, l'audiència del menor d'edat no s'hauria d'entendre com un mitjà o instrument a partir del qual s'intenta fixar un fet controvertit en el marc d'un procediment, sinó que s'hauria de configurar com un dret del menor a ser escoltat pel jutge que coneix de l'assumpte, i que permet que es puguin valorar adequadament les qüestions que afecten al menor d'acord amb la voluntat i preferències d'aquest.

En altres paraules, l'audiència del menor d'edat presenta una oportunitat pel menor per fer valer els seus interessos en el marc d'un procediment que l'afecta, atorgant al jutge elements de judici suficients per poder prendre una decisió judicial suficientment motivada que salvaguardi els drets i la protecció del menor en qüestió.

Respecte d'aquest assumpte es pronuncia la STS 18/2018, de 15 de gener de 2018,²⁷ que resol un recurs de cassació sobre el règim de visites i comunicació establert entre avis i néts.

El cas versa sobre una disputa entre el pare del menor i els respectius avis materns, en tant que aquests reclamen poder veure i comunicar-se amb el seu nét. L'origen d'aquesta discrepància es troba en la mala relació que tenen el pare i l'àvia materna des de la mort de la mare del menor.

En aquesta ocasió, s'estima convenient realitzar l'audiència del menor, en tant que el jutge ha d'entrar a valorar quins són els interessos d'aquest en el marc del conflicte familiar a l'hora de decidir si cal o no limitar la relació entre avis i nét, tal com sol·licita el pare.

La Sala Civil del Tribunal Suprem, en el fonament jurídic quart, indica que, amb l'objectiu de poder dictar una sentència amb un raonament adequat a la situació concreta, és intrínsecament necessari escoltar al menor d'edat implicat en la disputa. A més, s'argumenta que l'audiència del menor ha de mantenir una naturalesa indagatòria sobre l'interès d'aquest per tal de preservar la seva protecció.

Així, entén que l'audiència del menor no és pròpiament una prova, ja que l'interès del menor no necessàriament ha de satisfer la seva voluntat, sinó que és el jutge l'encarregat de valorar adequadament el relat del menor i filtrar si els seus desitjos són propis i reals o són fruit de la instrumentalització o la influència d'altres membres de la família.

²⁷ Tribunal Suprem (Sala Civil, Secció 1ª). Sentència núm. 18/2018, de 15 de gener (recurs 1195/2017). ECLI:ES:TS:2018:41. Ponent: Excm. Sr. D. Eduardo Baena Ruiz.

Per tant, no podem entendre l'audiència del menor, moltes vegades referida com a exploració del menor, com un mitjà probatori qualsevol, sinó que s'ha de constituir com una diligència o actuació judicial que busca preservar el dret del menor a ser escoltat.

Respecte al procediment penal, i a diferència del que s'ha comentat anteriorment, l'audiència del menor acusat pretén en essència fixar els fets delictius en el marc del procediment, així com avaluar l'autoria, la comissió i les circumstàncies concretes que converteixen els fets en fets punibles.

En conseqüència, en el marc del procediment de responsabilitat penal de menors, podem entendre que l'audiència del menor d'edat acusat dóna resposta tant al dret d'aquest de ser escoltat així com també actua com a mitjà probatori.

D'altra banda, què és el que succeeix quan el menor d'edat no té interès en causa? En els casos on el menor actua com a mer testimoni en el marc d'un procediment que no l'afecta, s'ha de presumir en tot cas la naturalesa probatòria de la seva declaració.

Malgrat això, no es podria al·legar que la declaració estigués emparada dins el dret del menor a ser escoltat, en tant recordem que un dels objectius essencials de la promulgació d'aquest dret, d'acord amb la normativa nacional i supranacional, és fer valer els interessos del menor en un procediment que l'afecta directament o indirectament.

Per tant, si del procediment no se'n deriva cap conseqüència que pugui afectar el menor o els seus interessos, no es podrà entendre que la naturalesa de la seva declaració va més enllà de la naturalesa probatòria pròpia d'un instrument o mitjà probatori qualsevol.

3.2. La preceptivitat de l'audiència, excepte en cas de perjudici al menor

D'altra banda, també cal abordar la qüestió relativa a la preceptivitat de l'audiència del menor en el marc del procediment civil. En aquest cas tampoc trobem una doctrina unificada, sinó que existeixen diverses posicions doctrinals lleugerament diferenciades.

En primer lloc, si ens remetem a les disposicions normatives vigents respecte de la protecció jurídica del menor, podem concloure que l'audiència d'aquest sempre s'haurà d'entendre com a preceptiva en qualsevol cas, en tant que es realitza amb la finalitat o objectiu de fer valer els interessos del menor en el procediment. Per tant, un ampli sector doctrinal defensa fermament que l'exploració del menor d'edat s'ha de realitzar en qualsevol tipus de procés, ja que si es dictés una resolució judicial sense tenir en compte la valoració de l'interès del menor, podríem

estar vulnerant els seus drets i llibertats, així com estaríem menyscabant la protecció que la llei espanyola i els textos normatius supranacionals li confereixen.²⁸

En segon lloc, en contraposició a la postura anterior, trobem el sector doctrinal que defensa que l'audiència del menor d'edat hauria de practicar-se de manera fortament restrictiva, és a dir, només en aquells casos on l'exploració del menor sigui absolutament imprescindible per poder dictar una resolució judicial. Els que avalen aquesta postura manifesten que l'opinió del menor s'haurà d'entendre com una eina subsidiària que el jutge podrà entendre necessària de practicar o no en funció del cas concret. Per tant, de manera indirecta es rebutja equiparar la declaració d'un major d'edat a la declaració d'un menor d'edat, en tant que es creu que en la majoria de casos l'exploració del menor resulta redundant i manca de valor suficient per a ser tinguda en compte pel jutge.²⁹

I, en tercer lloc, tenim la posició doctrinal híbrida entre les dues postures anteriors, que és la posició més estesa i acceptada actualment. En aquest cas, es reconeix la preceptivitat de l'audiència del menor en el marc d'un procediment civil, ja que s'entén que en tot cas s'ha de vetllar per preservar els drets i interessos del menor. Malgrat això, es planteja una excepció. Així doncs, en aquells casos on dur a terme l'exploració impliqui causar un perjudici al menor, en salvaguarda de la seva protecció prevista legalment, s'haurà de desestimar la pràctica de l'audiència corresponent.

S'entén que es causa un perjudici al menor en aquelles situacions on es posa de manifest que el menor està sent manipulat per les parts confrontades en el procediment, així com en aquells casos on el menor falta a la veritat per temor a les represàlies familiars, o simplement perquè no és conscient de la situació.³⁰

Per tant, podem considerar, tenint en compte els problemes pràctics que l'audiència del menor genera, que és totalment lícit, en tenor de la protecció d'aquest, restringir la pràctica de l'exploració. D'aquesta manera, es pretén evitar que el menor esdevingui una víctima del procediment civil.

²⁸ GUERRERO, I. O. (2002). *El principio del interés superior del niño en las situaciones de crisis familiar: una perspectiva comparada en el ámbito de la Unión Europea*. *Psicopatología clínica legal y Forense*, 2 (3), 87-108. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2516711>

²⁹ HERNÁNDEZ, F. R. (2007). *El interés del menor*. Librería-Editorial Dykinson.

³⁰ GARNICA, M. D. C. G. (2009). *El síndrome de alineación parental a la luz del interés superior del menor*. *Derecho privado y Constitución*, (23), 201-248. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3150300.pdf>

En quant a la preceptivitat en el marc del procediment penal, ens hem de remetre de nou a la Circular 1/2007 de la Fiscalia General de l'Estat, sobre criteris interpretatius de la reforma de la Legislació Penal de Menors de 2006. En la Circular es disposa que la regla general és que l'audiència del menor s'ha de presumir preceptiva en els casos en què el menor sigui acusat de la comissió d'un fet punible. Aquesta preceptivitat és encara més evident i rellevant en els casos de delictes més greus, on la declaració del menor resulta indispensable per al jutge encarregat de dictar sentència, en tant que ajuda a motivar i legitimar la resolució judicial.³¹

No obstant això, la citada Circular també admet, de manera excepcional, la possibilitat de que l'expedient es conclougui sense haver practicat l'exploració del menor acusat, sempre que s'hagi notificat la decisió al menor dins el termini i en la forma escaient i sempre que es deixi de practicar aquesta diligència en interès d'aquest.

En aquest sentit, es va pronunciar la STC número 146/2012, de 5 de juliol,³² que responia a una qüestió de constitucionalitat plantejada pel Jutjat de Menors número 1 de València, on es qüestionaven disset preceptes de la LORPM.

Concretament, en el fonament jurídic vuitè, el Tribunal Constitucional convé que l'objectiu o raó de fons que fonamenta l'audiència del menor d'edat davant del fiscal instructor o del Jutge de menors és la preservació de l'interès del mateix menor. S'entén doncs que el procediment de responsabilitat penal de menors ha d'intentar en tot moment evitar possibles perjudicis i efectes desfavorables sobre el menor, tals com evitar una dilació indeguda del procediment. Així, amb l'objectiu de conferir celeritat al procediment, i sempre que es garanteixi que es notifica al menor de manera fefaent que no es requereix practicar la corresponent audiència, es podrà concloure l'expedient sense haver escoltat al menor acusat.

Sens perjudici d'allò comentat anteriorment, el Tribunal Constitucional estableix una última precisió respecte d'aquesta excepció. Així doncs, es confereix la potestat al lletrat del menor acusat per sol·licitar aquesta diligència sempre que sigui necessària per a la defensa d'aquest.

D'aquesta manera, si el lletrat del menor sol·licita l'exploració del menor de manera expressa, la pràctica d'aquesta tindrà naturalesa inequívocament preceptiva, amb la qual cosa no es podrà al·legar la citada excepció.

³¹ RODRÍGUEZ PÉREZ, J. P. (1997). *El procedimiento penal del menor (LO 4/1992, de 5 de Junio), a la luz de la vigente LECrim.(1882) y del nuevo Código Penal (1995)*. Recuperat el 30 de març de 2021, de: https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/18526/AFD_14_1997_11.pdf?sequence=1

³² Tribunal Constitucional (Ple). Sentencia núm. 146/2012, de 5 de juliol (qüestió de constitucionalitat núm. 3792-2001). ECLI:ES:TC:2012:146. President: Excm. Sr. D. Pascual Sala Sánchez.

Finalment, també cal esmentar com es configura la preceptivitat en quant a l'audiència de menors d'edat quan aquests no són els acusats, sinó que la seva participació en el procediment penal es realitza en qualitat de víctimes o testimonis presencials o referencials.

En aquests casos, l'objecte i la naturalesa de l'exploració s'entén que és la mateixa que la doctrina i la jurisprudència confereixen al menor que participa en el marc d'un procediment civil.³³

Respecte d'aquest supòsit també cal recalcar que, quan es tracti d'un menor sense interès en causa i la naturalesa de l'audiència corresponent no vagi més enllà del seu valor intrínsecament probatori, resultaran d'aplicació, en interès del menor d'edat, els mateixos criteris relatius a la preceptivitat.

4. GARANTIES PROCESSALS

A continuació analitzarem les principals garanties processals associades a l'audiència del menor que es promulguen en els diferents textos normatius nacionals i supranacionals amb el fi últim de garantir la salvaguarda, la protecció i l'interès del menor.

Tot i que anteriorment s'han mencionat breument algunes d'aquestes garanties, ara s'abordaran en més detall, posant en relleu els diversos problemes i perjudicis que intenten aplacar.

Les següents garanties processals llistades són comunes tant en el marc d'un procediment civil com d'un procediment penal, malgrat d'algunes particularitats i precisions que posteriorment s'estudiaran.

A més, deixant de banda les diferències computables pel que fa a naturalesa i preceptivitat, aquestes garanties també resultaran d'aplicació en aquells supòsits on el menor no té interès en causa i actua com a mer testimoni, ja que l'objectiu últim en tot cas és preservar l'interès del menor d'edat.

4.1. El difícil equilibri entre del dret de defensa de les parts i la protecció de l'interès del menor

En la LEC es propugna que l'audiència del menor s'ha de realitzar preservant les condicions idònies per la salvaguarda de l'interès d'aquest. És per això que l'exploració del menor sempre s'ha de realitzar com un incident separat, com un element independent de la vista. Amb aquesta

³³ SÁENZ EGERIQUE, A. (2018). *Las víctimas menores de edad en el proceso penal*. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://www.torrossa.com/gs/resourceProxy?an=2655851&publisher=FZ1825>

premissa, el legislador pretén en tot moment evitar sotmetre al menor d'edat a la pressió d'haver de declarar en seu judicial, de manera que no esdevingui una víctima del procediment civil.

És per això que, en la pràctica, l'audiència del menor s'acostuma a realitzar en el propi despatx del jutge que coneix de la qüestió, en un ambient més distès i sense formalitats, i on s'utilitza un vocabulari més pla i entenedor.³⁴

A més del jutge, també hi estan presents un Fiscal, que ha de garantir i salvaguardar l'interès del menor, i un Lletrat de l'Administració de Justícia (antic secretari judicial), que s'encarrega de transcriure la declaració del menor.

Durant l'exploració mai estaran presents els advocats i procuradors designats per les parts, així com, evidentment, tampoc podran personar-se les parts.³⁵

En línia amb el que comentàvem anteriorment de no convertir al menor en víctima del procediment civil, també es vetlla per la celeritat de tot aquest procés. Normalment, l'exploració del menor només acostuma a durar entre deu i quinze minuts.

D'altra banda, quant al procediment penal, hem de tenir en compte que aquest es regeix per diverses garanties tals com el principi d'igualtat d'armes, el principi d'audiència i contradicció i el dret a la defensa i a la presumpció d'innocència.³⁶

La STS 632/2014, de 14 d'octubre,³⁷ d'entre de nombroses sentències dictades pel Tribunal Suprem, aborda la qüestió relativa al plantejament operatiu i processal de la declaració del menor d'edat en la jurisdicció penal.

En la sentència citada es resol un recurs de cassació interposat per l'autor d'un presumpte delictes d'abús sexual a una menor d'edat. En el recurs es manifesta que s'ha vulnerat el dret a un procés amb totes les garanties, en tant que considera que la sentència condemnatòria no ha de ser capaç de destruir la presumpció d'innocència de l'acusat si no s'ha escoltat degudament a la menor víctima dels fets.

³⁴ MATEO, F. (2021, 19 de febrer). *La prueba de exploración judicial de menores*. Recuperat el 2 d'abril de 2021, de: <https://www.mateobuenoabogado.com/exploracion-judicial-menores/>

³⁵ SEMPERE FAUS, S. (2020). *La protección de la víctima menor de edad y la victimización secundaria*. Recuperat el 2 d'abril de 2021, de: <https://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/78663/7557308.pdf?sequence=1>

³⁶ DURÁN SILVA, C. (2017). *Principios del proceso y del procedimiento*. Recuperat el 2 d'abril de 2021, de: <http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/65649/4/PRINCIPIOS-DEL-PROCESO-Y-DEL-PROCEDIMIENTO.pdf>

³⁷ Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1ª). Sentència núm. 632/2014, de 14 d'octubre (recurs 466/2014). ECLI:ES:TS:2014:3916. Ponent: Excm. Sr. D. Juan Ramon Berdugo Gómez de la Torre.

En aquest cas, el Tribunal Suprem estima el recurs, al·legant que en tot cas s'han de preservar els principis i drets que regeixen la naturalesa del procediment penal. Així, entén que, encara que la víctima sigui menor d'edat, no es pot evadir la regla general que requereix que la pràctica de la prova testifical es realitzi de manera presencial en l'acte del judici oral.

Per tant, d'acord amb la STC número 53/2013, de 28 de febrer,³⁸ per tal que la declaració del menor pugui ser adequadament valorada i considerada pel jutge o tribunal corresponent, s'ha de preservar la identitat eminentment presencial del testimoni en l'acte del judici. A més, el menor serà sotmès a les preguntes que formuli la part acusada, en virtut del principi de contradicció i el dret a la legítima defensa.

Malgrat això, a partir de la interpretació de l'article 433.3 de la LECrim, es planteja una excepció a aquesta presencialitat del testimoni menor d'edat, sempre que aquest participi en el procediment en qualitat de víctima o testimoni. Així, es confereix a l'audiència del menor aquest caràcter independent i separat de la fase oral que caracteritza el procediment civil.

A tal efecte, i valorant tant les circumstàncies concretes del cas, la gravetat del fet punible, i el grau de maduresa del menor, el jutge pot ordenar practicar l'exploració del menor com una prova preconstituïda en fase d'instrucció, de tal manera que no es requereixi la presència del menor en l'acte del judici. El fi últim que es pretén amb aquesta estructura processal és no menyscar els interessos del menor d'edat, així com s'evita generar-li possibles perjudicis a nivell emocional i psicològic.³⁹

A més, a diferència del que succeeix en el procediment civil, en l'exploració del menor víctima o testimoni que es practiqui fora de seu judicial com a prova preconstituïda, es faculta a la defensa de l'acusat a què formuli les preguntes i aclariments que cregui convenients o necessaris, així com es permet que estigui present durant la declaració. No obstant això, excepte pacte en contra o excepte que el jutge d'ofici així ho convingui, el propi acusat no es podrà personar.

En conclusió, s'observa certa modulació del tractament processal de l'audiència del menor en funció dels interessos civils o penals en els quals s'emmarca el procediment judicial. En aquest aspecte cal recalcar que, més enllà de la preceptivitat i la naturalesa de l'audiència, en la majoria

³⁸ Tribunal Constitucional (Ple). Sentència núm. 53/2013, de 28 de febrer (recurs d'empara núm. 8309-2010). ECLI:ES:TC:2013:53. President: Excm. Sr. D. Pascual Sala Sánchez.

³⁹ SERRANO MASIP, M. (2013). *Una justicia europea adaptada al menor: exploración de menores víctimas o testigos en la fase preliminar del proceso penal*. InDret, 2. Recuperat el 3 d'abril de 2021, de: <https://ssrn.com/abstract=2266487>

d'ocasions el relat del menor es té en consideració pel jutge o tribunal a l'hora de dictar sentència com un mitjà probatori.

És per això que la regulació penal, emmarcada en essència en l'article 433 de la LECrim, podria establir-se com un punt de partida sòlid per a una futura proposta d'unificació en el tractament de l'audiència del menor, en tant que preserva tant el dret del menor a ser escoltat com el dret de defensa de l'acusat. Així, es podria estendre aquesta salvaguarda del dret de defensa també a les parts civils, per als casos on l'audiència del menor d'edat adquireixi valor probatori.

4.2. Intervenció del Ministeri Fiscal, tècnics i professionals especialitzats

Tal com s'ha indicat abans, i d'acord amb l'article 749 de la LEC, el Ministeri Fiscal sempre ha d'estar present en el tràmit d'audiència del menor, en tant que s'encarrega de salvaguardar l'interès superior d'aquest. Tanmateix, en virtut de les disposicions que emanen de l'Estatut Orgànic del Ministeri Fiscal,⁴⁰ l'assistència del Fiscal en l'exploració també té caràcter preceptiu en el marc del procediment penal.

La presència del Ministeri Fiscal actua com a garant de la legalitat del procés, ja que la seva funció és la de preservar el bon ordre i funcionament de l'audiència, així com supervisar i salvaguardar que es compleixin totes les garanties i principis processals que la llei confereix al menor d'edat.

Partint dels perjudicis i greuges emocionals i psicològics que el menor pot patir durant el procediment, s'ha conferit al jutge la possibilitat de sol·licitar auxili i assistència de tècnics i professionals per tal que realitzin un estudi sobre la situació personal del menor, col·laborant a definir les pautes crítiques de valoració que el jutge ha de seguir en portar a terme l'exploració.

S'entenen com a tècnics i professionals aquelles persones que, en tenor de la gravetat del cas i de les circumstàncies que l'acompanyen, puguin emetre valoracions i consideracions al jutge posant en relleu quines són les eines i pautes que s'han de seguir en el cas concret. En major mesura aquests professionals acostumen a ser psicòlegs especialitzats en infància o tècnics i educadors socials.⁴¹

⁴⁰ Llei 50/1981, de 30 de desembre, per la qual es regula l'Estatut Orgànic del Ministeri Fiscal. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 13 de gener de 1982, núm. 11. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1982-837>

⁴¹ POSADA FERNÁNDEZ, M. T. (2018). *El derecho de audiencia del menor en los procedimientos que le afecten*. Librería-Editorial Dykinson, pp. 197-215. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de: <http://digital.casalini.it/4392090>

Pel que fa al procediment penal, s'entén que, de manera preceptiva, en tot cas haurà d'intervenir el psicòleg forense. A més, en virtut del principi de contradicció, es confereix la potestat a l'acusat perquè convoqui a un tècnic de la seva elecció i confeccioni, paral·lelament, un segon informe crític i valoratiu sobre la situació del menor d'edat i les declaracions efectuades.

Per últim, aquests tècnics i professionals independents també podran actuar com a intermediaris, en tant que les parts poden acordar que siguin aquests els que directament traslladin al menor les qüestions a formular.⁴²

Així, quan l'audiència del menor posseeixi valor probatori, la intervenció d'aquests tècnics també es podrà articular com a preceptiva, en tant que la seva participació s'haurà d'entendre com un mecanisme auxiliar que actua com a garant del dret de defensa de les parts processals.

Per tant, en el marc d'un procediment judicial on intervenen menors d'edat, el paper dels tècnics i fiscals, a més de l'evident salvaguarda dels interessos del menor en qüestió, també implicarà la preservació i el compliment de les garanties processals que emanen de la normativa vigent.

4.3. Informació processal comprensible pel menor d'edat

Tenint en compte que gran part de la població adulta té escassos coneixements jurídics, no podem esperar que un menor d'edat estigui totalment preparat per fer front a l'audiència i, al seu torn, sigui verdaderament conscient del que la seva participació representa en el marc d'un procediment legal, tant si és civil o penal.

És per això que, per tal de pal·liar aquest desconeixement, de manera preceptiva, l'administració de justícia, normalment a través del Lletrat de l'Administració de Justícia, ha de fer notar al menor que participi en una audiència de com es desenvoluparà el procediment així com haurà d'informar-lo de quins són els seus drets i deures.

Evidentment aquest relat informatiu s'ha de realitzar en un llenguatge que sigui prou comprensible per al menor, atenent el seu grau de maduresa.⁴³

⁴² CÓRCOLES, M. Á. A., GARCÍA, A. V., & SAIZ, J. C. B. (2008). *El psicólogo forense en el equipo técnico de la jurisdicción de menores: Propuesta de protocolo de intervención*. Anuario de psicología jurídica, 18, 45-60. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de: <https://www.redalyc.org/pdf/3150/315024785006.pdf>

⁴³ DEFENSOR DEL PUEBLO. (2014). *Estudio sobre la escucha escucha y el interés superior del menor: Revisión judicial de medidas de protección y procesos de familia*. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de: <https://www.defensordelpueblo.es/wp-content/uploads/2015/05/2014-05-Estudio-sobre-la-escucha-y-el-interes-superior-del-menor.pdf>

A més, en moltes ocasions, el Lletrat o el jutge pregunten al menor explícitament, abans de començar l'exploració, si ha comprès i entén correctament la informació subministrada. És interessant que aquesta confirmació consti en l'acta o gravació de l'audiència, per tal de dotar a la mateixa de valor i legitimitat.

D'aquesta manera, es pretén evitar que l'exploració del menor adquireixi un caràcter desproporcionat per aquest, ja que, en tot cas, s'ha de garantir que en l'audiència es preservi i salvaguardi la protecció del menor, de manera que el menor no esdevingui una víctima del procediment.

Una de les informacions o dades clau que s'han de transmetre de manera preceptiva al menor d'edat és l'obligació d'aquest a dir la veritat durant l'audiència. Tot i que no es requereix legalment que el menor presti jurament, en el cas que aquest tingui més de catorze anys haurà de prometre o jurar d'acord amb la seva religió que preservarà la veritat durant el desenvolupament de l'exploració.⁴⁴

En cas que el menor que falti a la veritat tingui una edat superior a catorze anys, se li atribuirà la corresponent responsabilitat penal que es derivi de la transgressió d'aquesta promesa o jurament a no mentir durant la seva declaració. En canvi, si el menor en qüestió té una edat inferior als catorze anys, no se li podrà exigir cap responsabilitat ni conseqüència punitiva d'acord amb la LOPJM.

4.4. Necessitat de prova, privadesa i confidencialitat

En el procediment civil, l'audiència del menor sempre s'ha de celebrar preservant la màxima intimitat i confidencialitat, per tal que el menor sotmès a exploració pugui emetre un relat congruent i versemblant sense interferències de terceres parts.

La raó de ser d'aquesta garantia és evitar que el menor pateixi possibles conflictes d'interessos o lleialtats per part dels seus familiars, parts del procediment. Així, durant l'audiència no estaran presents les parts ni els respectius lletrats que exerceixen la defensa.⁴⁵

No obstant això, hi ha ocasions on el jutge, atès les circumstàncies del cas concret, pot atorgar la possibilitat a les parts a personar-se en l'exploració si aquestes manifesten el seu desig de

⁴⁴ DEFENSOR DEL PUEBLO. (2015). *Estudio sobre la escucha del menor, víctima o testigo*. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de: <https://www.defensordelpueblo.es/wp-content/uploads/2015/05/ver-estudio.pdf>

⁴⁵ MORANTE, F. J. V. (2015). *El menor como víctima del delito*. Diario La Ley, 8453 (1). Recuperat el 8 d'abril de 2021, de: https://observatorio.campus-virtual.org/uploads/5443_Vieira_LL2015_Menor.pdf

participar-hi. Cal precisar, no obstant això, que en la pràctica majoritàriament es segueix la regla general consistent en practicar l'audiència a porta tancada, i aquesta excepció només s'empra en supòsits molt reduïts.

D'altra banda, en l'àmbit civil la declaració del menor no es grava en suport digital o electrònic, sinó que es reproduceix en una acta escrita que redacta el Lletrat de l'Administració de Justícia.

En aquest sentit, tal com es deixa palès en la STC 64/2019, de 9 de maig de 2019,⁴⁶ per tal de garantir el principi processal de contradicció, s'ha de donar trasllat d'aquesta acta als lletrats de les parts, de manera que puguin tenir coneixement del contingut de la declaració del menor.

En la citada sentència, el Ple del Tribunal Constitucional desestima per unanimitat la qüestió d'inconstitucionalitat presentada pel Jutjat de Primera Instància número 14 de Barcelona, que planteja dubtes respecte de la discrepància doctrinal entre si ha de prevaldre el dret a la intimitat conferit al menor d'edat quant a la confidencialitat de l'audiència o el deure de donar trasllat de l'acta de resultats de l'exploració a les parts perquè puguin formular al·legacions.

Respecte d'aquest cas, el Tribunal recorda en primer lloc que tant el dret al menor a ser escoltat, així com el dret a la intimitat que la llei li confereix en aquests supòsits són absolutament inexcusables. No obstant això, considera que, en ares de mantenir la bona fe processal i amb el fi d'atorgar legitimitat a l'exploració, deixar constància de l'acta a les parts convé en tant que permet a aquestes poder realitzar al·legacions i consideracions en el marc del judici oral amb un major criteri analític de l'assumpte.

A més, considera que en cap cas l'acta d'exploració pot menyscabar o vulnerar el dret a la intimitat del menor, ja que l'acta només conté aquelles manifestacions del menor d'edat que resulten imprescindibles i estrictament rellevants per a la decisió de l'expedient.

Per tant, s'entén que la intervenció de les parts i dels respectius lletrats durant el tràmit d'audiència del menor és gairebé nul·la.⁴⁷ De fet, hi ha alguns professionals que arriben a dubtar de la validesa o fiabilitat de l'exploració del menor, en tant que l'accés és tant restringit que l'única opció que tenen és confiar cegament en la versemblança de l'acta.

Això no succeeix en el marc del procediment penal, ja que la regla general, com s'ha comentat anteriorment, és que el menor atorgui declaració presencialment en seu judicial.

⁴⁶ Tribunal Constitucional (Ple). Sentència núm. 64/2019, de 9 de maig (qüestió d'inconstitucionalitat núm. 3442-2018). ECLI:ES:TC:2019:64. President: Excm. Sr. D. Juan José González Rivas.

⁴⁷ TORREMOCHA, C. (2021, 19 abril). *La prueba de la exploración del menor en los procesos de familia*. Recuperat el 11 d'abril de 2021, de: <https://carolinatorremocha.com/blog/exploracion-menor/>

Malgrat això, tant legislació com jurisprudència confereixen la potestat al jutge o magistrat que coneix de l'assumpte perquè, en tenor de la minoria d'edat, pugui decretar la publicitat restringida parcial o total de la sessió del judici. Aquesta limitació al principi de publicitat no només suposa una salvaguarda respecte del dret a la intimitat del menor, sinó que també es configura com una garantia per tal d'afavorir l'equilibri emocional del menor durant l'exploració i procurar que no estigui sotmès a incidències externes que puguin alterar el transcurs de la seva declaració.⁴⁸

En tot cas, l'exploració del menor haurà de ser gravada en suport digital o electrònic per a la seva reproducció en el plenari. D'aquesta manera, es garanteix que el jutge o tribunal encarregat de dictar sentència pugui analitzar, estudiar i valorar per si mateix el desenvolupament de l'exploració, així com les formulacions realitzades pel menor d'edat.

En aquest sentit, s'entén que sotmetre a un menor d'edat en una tessitura d'aquesta magnitud pot arribar a generar-li cert malestar o angoixa. És per això que tant en el procediment civil com en el penal es garanteix que l'exploració estigui continguda en una acta de resultats escrita o en una gravació electrònica, existint la possibilitat de poder reproduir l'exploració en qualsevol fase del procés i davant de qualsevol instància, i evitant d'aquesta manera que el menor hagi de tornar a personar-se en seu judicial.⁴⁹

Com a conclusió, s'observa que la premissa bàsica des de la qual es parteix en ambdues jurisdiccions és que l'audiència del menor s'ha de realitzar amb la major privacitat possible, però sense arribar a desvirtuar el dret de defensa de les parts.

No obstant això, veiem que existeix certa discordança, en tant que en el procediment civil s'entén com a suficient una acta de resultat escrita que es remet a les parts, mentre que en el procediment penal s'intenta preservar la pràctica de l'audiència del menor en seu judicial, excepte en casos molt concrets on resulti inviable.

S'entén que aquesta diferència en el tractament de l'audiència del menor d'edat segons la jurisdicció on s'emmarqui el procediment ve justificada pel fet que el procediment penal té una naturalesa més agreujada pel que respecta a la condemna penal de l'acusat, que revesteix una especial intensitat i gravetat en comparació amb la condemna civil.

⁴⁸ CALVO, S. G. (2007). *Evolución de la intervención con menores infractores*. En la calle: revista sobre situaciones de riesgo social, (8), 4-6. Recuperat el 11 d'abril de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/download/articulo/2690365.pdf>

⁴⁹ ABASCAL MONEDERO, P., NIETO MORALES, C., & VALPUESTA CONTRERAS, D. (2016). *Guía de intervención administrativa y judicial con menores de protección*. Dykinson.

És per això que resulta especialment complicat unificar la legislació relativa a la privadesa de l'audiència del menor. Un punt de partida a partir del qual es podria sistematitzar o vehicular la normativa seria establir les restriccions respecte de la confidencialitat i la privadesa de l'audiència del menor atenent al grau de necessitat o rellevància del relat del menor com a mitjà probatori.

D'aquesta manera, en cas de tractar-se d'una prova rellevant per a la resolució de l'assumpte es vetllaria per mantenir la presencialitat de l'audiència en seu judicial, per tal de preservar tant el dret de defensa de les parts com el principi de contradicció.

Mentre que, si la finalitat de l'audiència únicament respon a la necessitat de complir amb l'exigència legal d'escoltar al menor i el consegüent relat no aporta cap judici de rellevància a nivell probatori, potser no seria necessari exigir aquesta presencialitat i seria suficient emetre l'acte escrita pròpia de la jurisdicció civil.

5. GRAU DE DISCERNIMENT I MADURESA DEL MENOR

Tal com hem vist en l'apartat segon referent al marc normatiu vigent, tant en la legislació relativa al procediment civil com en la relativa al procediment penal, es fa referència al fet que l'audiència del menor serà vàlida sempre que el menor compleixi cert requisit o criteri de maduresa i discerniment.

Per tant, una futura possible proposta d'unificació de la regulació civil i penal respecte de l'audiència del menor necessàriament ha de pivotar sobre aquest requisit de maduresa, en tant esdevé un clar exemple de sistematització de criteris.

Amb l'exigència d'aquest requisit, el legislador pretén que només puguin comparèixer en seu judicial aquells menors que siguin capaços de formar-se un judici propi sobre el cas concret, és a dir, es vol garantir que la declaració del menor pugui tenir interès o valor suficient per tal que el jutge la tingui en consideració a l'hora de dictar la corresponent sentència.⁵⁰

Algunes disposicions concretes, tals com les propugnades en els articles 770.4^a i 361 de la LEC exigeixen, en funció del negoci jurídic que es tracti, que l'anàlisi o valoració de raonament i maduresa del menor es realitzi sempre que aquest tingui una determinada edat mínima. El

⁵⁰ AGUIRRE, J. L. B. (2007). *La capacidad del menor de edad en el ámbito de la salud: dimensión jurídica*. DS: Derecho y salud, 15 (1), 9-26. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2269063.pdf>

problema rau en el fet que la primera disposició citada fixa l'edat mínima en dotze anys, i la segona disposició en catorze.

Per tant, s'observa una evident contradicció en tant que la legislació civil vigent no atorga claredat i congruència respecte d'aquest criteri de maduresa que es requereix.

Malgrat això, és ben cert que al llarg dels anys posteriors a l'entrada en vigor d'aquests instruments normatius s'han anat formulant diversos criteris jurisprudencials per tal d'harmonitzar i unificar la doctrina, donant, al seu torn, una resposta concisa respecte de quan s'ha de presumir que un menor d'edat posseeix el discerniment i maduresa suficient per a acceptar o validar la pràctica de l'audiència d'aquest.

Concretament, voldria destacar la STS número 578/2017, de 25 d'octubre.⁵¹ Aquesta sentència és rellevant en tant que, d'acord amb la STC 152/2005 de 6 de juny,⁵² assenta les bases doctrinals que resolen les discrepàncies legislatives en relació amb la maduresa del menor requerida per practicar l'exploració.

La Sala Civil del Tribunal Suprem recorda que s'ha de garantir que el dret del menor d'edat a ser escoltat en el marc del procediment, sempre que el menor sotmès a audiència tingui maduresa i discerniment suficients per fer-ho. En aquest sentit, d'acord amb la LOPJM i la Convenció sobre els Drets del Nen, es propugna l'existència de la presumpció legal per la qual s'entén que el menor d'edat adquirirà maduresa suficient a partir dels dotze anys.

Així doncs, podria considerar-se plausible i vàlida l'audiència del menor d'edat si es determina que, tot i tenir una edat inferior a dotze anys, posseeix un grau de maduresa i discerniment suficient?

La pràctica ens diu que aquesta opció és possible, a condició que es raoni i justifiqui de manera motivada la rellevància o la necessitat de practicar l'exploració del menor. Aquesta justificació normalment la trasllada el Lletrat que tingui un interès particular en què l'audiència es porti a terme.⁵³

⁵¹ Tribunal Suprem (Sala Civil, Secció 1ª). Sentència núm. 578/2017, de 25 d'octubre (recurs 1085/2016). ECLI:ES:TS:2017:3751. Ponent: Excm. Sr. D. Eduardo Baena Ruiz.

⁵² Tribunal Constitucional (Ple). Sentència núm. 152/2005, de 2 de juny (recurs d'empara núm. 1966-2004). ECLI:ES:TC:2005:152. Presidenta: Excm. Sra. Dª. María Emilia Casas Baamonde.

⁵³ RABADÁN SÁNCHEZ-LAFUENTE, F. (2015). *El derecho a la audiencia tras las últimas reformas legislativas en materia de protección de la infancia y adolescencia*. Recuperat el 15 d'abril de 2021, de: <https://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/51988/120-127.pdf?sequence=1>

Respecte d'aquesta qüestió es pronuncia la SAP de Badajoz número 203/2014, de 2 d'octubre.⁵⁴ En el fonament jurídic primer s'articula que, d'acord amb la doctrina vigent, manca de sentit jurídic el fet de filtrar o avaluar el discerniment del menor d'edat en funció de la seva edat, en tant que es limita l'aplicació del dret conferit al menor a ser escoltat.

D'aquesta manera, el tribunal entén que la maduresa del menor depèn exclusivament del seu desenvolupament intel·lectual i emocional, i no de l'edat que tingui. Per exemple, hi ha ocasions on les circumstàncies concretes del cas poden arribar a acreditar que un menor de dotze anys hagi viscut situacions complexes durant la infància que l'han ajudat a madurar amb una major rapidesa.

Malgrat això, aquesta argumentació no s'ha d'entendre amb caràcter absolut en qualsevol cas. El tribunal considera que quan siguin nens de fins a quatre anys, l'exploració quedarà exclosa *ab initio*. Serà a partir d'una edat raonable, normalment a partir dels vuit anys quan, en tenor de les circumstàncies concretes del menor i del cas, podrà acceptar-se com a vàlida l'audiència.

En tot cas, d'acord amb la sentència citada, el dret d'audiència del menor i el consegüent judici o valoració atesa la maduresa d'aquest ha de dur-se a terme d'ofici pel jutge que conegui de l'assumpte. Aquesta anàlisi respecte de la capacitat i de la maduresa del menor ha de tractar-se amb caràcter individualitzat, ja que cada cas és diferent.⁵⁵

Normalment l'anàlisi de maduresa efectuat d'ofici es realitza a través d'una simple conversació entre el jutge i el menor d'edat. Si el jutge es dona per satisfet després d'una primera conversa, en tant que s'observa que el menor posseeix judici propi, donarà pas a l'exploració.

Per la seva banda, la legislació relativa al procediment penal no articula cap limitació respecte de l'audiència del menor més enllà de l'evident requisit relatiu al fet que aquest tingui prou discerniment per poder formar-se un judici propi.

En aquest sentit, hem de referir-nos a l'article 417.3 de la LECrim, que estableix que en cap cas podran ser sotmesos a l'obligació de declarar aquelles persones que tinguin algun impediment físic o moral.

⁵⁴ Audiència Provincial de Badajoz (Secció 3^a). Sentència núm. 203/2014, de 2 d'octubre (recurs 288/2014). ECLI:ES:APBA:2014:887. Ponent: Excm. Sr. D. Jesús Souto Herreros.

⁵⁵ ZAERA NAVARRETE, J. (2015). *La audiencia al menor en los procesos de crisis matrimonial: comentario a la sts núm. 413/2014, de 20 de octubre (rec. 1229/2013)*. Recuperat el 16 d'abril de 2021, de: <https://roderic.uv.es/handle/10550/47104>

Tot i aquesta concreció, el legislador no es deté a establir les pautes o les precisions sobre en quins supòsits s'haurà d'entendre que existeix aquest impediment. Per tant, aquesta consideració l'haurà de valorar i determinar el jutge, a partir de l'auxili dels professionals i tècnics especialitzats.

A més, s'entén que, en virtut de l'article 706 de la LECrim, els menors que declarin en el marc d'un judici penal hauran de tenir, com a mínim, catorze anys.

No obstant això, en la pràctica els jutges accepten com a vàlides les exploracions realitzades a menors d'edat quan aquests tenen una edat inferior als catorze anys. Aquesta excepcionalitat s'accentua encara més en aquells supòsits on el menor d'edat que declara és la víctima, ja que la denegació de l'audiència corresponent podria comportar la indefensió d'aquest, alhora que es podria produir un resultat on es dotés de certa impunitat a l'autor dels fets delictius.

Per exemple, en relació amb els delictes contra la indemnitat sexual, el Síndic de Greuges propugnà en 2006 el Protocol Marc d'Actuacions en cas d'abusos sexuals i altres maltractaments greus a menors d'edat.⁵⁶ En aquest text es faculta a les autoritats a poder requerir com a prova preconstituïda l'exploració del menor sempre que aquest sigui major de vuit anys. Es considera així que a partir d'aquesta edat el menor posseeix capacitats cognitives suficients per a participar en una audiència.

Aquestes actuacions només seran possibles quan, atenint-nos a les circumstàncies del cas concret, existeixi una greu afectació a la víctima o es consideri que la declaració del menor és indiscutiblement necessària en el marc del procediment penal.

D'altra banda també és interessant el desenvolupament que es realitza en la Circular 3/2009, de 10 de novembre, sobre protecció dels menors víctimes i testimonis.⁵⁷ En aquest cas, la Fiscalia General de l'Estat considera que els menors d'edat de setze i disset anys acostumem a posseir un desenvolupament cognitiu molt avançat, fent que a la pràctica s'atorgui a les seves declaracions un valor molt similar al que es donaria a un major d'edat.

Tot i això, es segueixen preservant les mateixes garanties processals que vetllen per la protecció i l'interès del menor, ja que el grau de maduresa varia en funció de la seva personalitat i el seu

⁵⁶ SÍNDIC DE GREUGES. Protocol Marc d'Actuacions en cas d'abusos sexuals i altres maltractaments greus a menors d'edat. Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya (BOPC), de 25 de gener de 2013, núm. 14, pàg. 21 a 23. Disponible en: <http://www.sindic.cat/site/files/156/ptotocolsmenorscat.pdf>

⁵⁷ FISCALIA GENERAL DE L'ESTAT. Circular 3/2009, de 10 de novembre, sobre protecció dels menors víctimes i testimonis. Publicada el 10 de novembre de 2009. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?coleccion=fiscalia&id=FIS-C-2009-00003>

desenvolupament emocional. D'aquesta manera, és possible que un menor de setze anys posseeixi un grau de maduresa inferior al d'un menor de catorze anys, per exemple. Per tant, hem d'atendre sempre a les circumstàncies concretes del cas i del menor per poder valorar la seva declaració amb prou criteri.

6. VALORACIÓ DE L'AUDIÈNCIA DEL MENOR

Per tal de preservar la congruència del procediment, l'audiència del menor d'edat s'ha de valorar amb la mateixa lògica i racionalitat amb la qual s'ha avaluat prèviament el grau de maduresa i discerniment d'aquest.

De la jurisprudència podem inferir que l'exploració del menor no posseeix un valor probatori prevalent sobre la resta. Encara que, com hem vist, la llei confereix garanties específiques per preservar l'interès superior del menor durant la pràctica de l'audiència, s'ha de valorar la seva declaració en la mateixa mesura que es podria valorar una prova testifical d'un tercer, una prova documental o una prova pericial, per exemple.

És cert que en la pràctica l'exploració del menor pot ser molt útil per al jutge per tal de conèixer en primera instància de les circumstàncies concretes del cas, en tant que els menors acostumen a emetre judicis valoratius carregats de veritat. Això es deu al fet que, encara que es consideri que els menors tinguin maduresa o capacitat cognitiva suficient per emetre un judici de valor, aquests solen encara tenir un caràcter quelcom innocent, de manera que actuen seguint ideals polaritzats tals com el bé i el mal, o la veritat i la mentida.

Malgrat això, admetre a tràmit la declaració del menor no sotmet al jutge a dictar sentència d'acord amb els desitjos i la voluntat del menor d'edat. Per tant, s'entén que tot i que el jutge ha de preservar i salvaguardar en tot cas la protecció i l'interès del menor, aquest interès no haurà d'estar intrínsecament lligat amb la voluntat del menor d'edat en qüestió.⁵⁸

Aquesta qüestió es desenvolupa en ampla jurisprudència, entre les quals trobem la SAP de València número 14/2004, de 13 de gener.⁵⁹ En ella, l'Audiència Provincial resol un recurs d'apel·lació respecte de la dissolució d'un règim econòmic matrimonial, on s'aborden qüestions relatives als aliments o a la guàrdia i custòdia dels menors d'edat fills de la parella.

⁵⁸ CANTURIENSE, A. (2016, 5 abril). *Exploración del menor en procedimientos judiciales*. Sepín. Recuperat el 16 d'abril de 2021, de: <https://blog.sepin.es/2015/09/exploracion-menor-catalunya/>

⁵⁹ Audiència Provincial de València (Secció 10^a). Sentència núm. 14/2004, de 13 de gener (recurs 880/2003). ECLI:ES:APV:2004:73. Ponent: Excm. Sr. D. José Enrique de Motta García España.

En la citada sentència es deixa palès que no sempre s'han d'acordar mesures o dictar resolucions lligades amb la postura manifestada pel menor durant l'exploració. Així doncs, cal entendre que els interessos del menor d'edat poden no veure's afavorits si el jutge només es limita a satisfer la seva voluntat i els seus desitjos.

D'altra banda, s'entén que dictar una resolució contrària a la voluntat del menor no ha d'implicar explícitament que s'estigui vulnerant el sotmetiment legal a vetllar pel seu interès.

En aquest sentit, l'Audiència Provincial de València entén en el cas citat que en la recerca que realitza el jutge per tal de determinar el que és beneficiós o no pel menor d'edat segons el cas concret, s'hi haurà inevitablement de prendre en consideració la voluntat expressada pel menor, que no necessàriament representa allò que més li convé o és més adequat d'acord amb les circumstàncies.⁶⁰

Per tant, serà el jutge qui, vetllant per l'interès del menor i la seva protecció, haurà de fer un judici valoratiu de cada cas concret, tenint conferida la potestat per poder decidir no seguir la voluntat del menor en tant que aquesta no atorga el millor i més beneficiós resultat per a aquest.

Tanmateix, és important que els menors comprenguin que tot i que se'ls confereix el dret a ser escoltats en el marc d'un procediment que els afecta, no són ells els qui prenen la decisió final sobre el cas, sinó que la decisió última la pren el jutge quan dicta sentència.

En conclusió, el dret dels menors d'edat a ser escoltats en el marc d'un procediment judicial es consagra en la pràctica com un instrument per ajustar i equilibrar les conseqüències jurídiques derivades de la ulterior resolució judicial que afecten el menor d'edat, de manera que afavoreixin l'interès superior d'aquest, interès recordem no hi haurà necessàriament de coincidir amb el que expressa en la seva declaració.

A continuació abordarem dues qüestions respecte de la valoració de l'audiència del menor que resulten essencials i rellevants en la pràctica jurídica, evidenciant els punts claus que justifiquen un diferent tractament segons la jurisdicció en la qual s'emmarca el procediment judicial.

D'una banda, pel que fa al procediment civil, tractarem la figura del menor en aquells procediments lligats amb el dret de família, tals com separacions i divorcis, en els quals la

⁶⁰ SANTOS MORÓN, M. J. (2011). *Menores y derechos de la personalidad. la autonomía del menor*. Anuario de la Facultad de Derecho de la Universidad Autónoma de Madrid. Recuperat el 15 d'abril de 2021, de: https://repositorio.uam.es/bitstream/handle/10486/662984/AFDUAM_15_2.pdf?sequence=1&isAllowed=y

declaració del menor resulta clau per tal de determinar l'adequació de les mesures a acordar (règim de visites, guàrdia i custòdia, aliments...).

D'altra banda, pel que respecta al procediment penal, analitzarem en detall en quina mesura l'audiència d'un menor d'edat pot constituir prova de càrrec suficient per desvirtuar i destruir la presumpció d'innocència de l'acusat.

6.1. Figura del menor en els procediments relatius a dret de família

En el marc del dret de família l'opinió del menor d'edat té una importància molt significant, en tant que les resolucions a dictar l'afecten de manera directa. Aquest interès directe del menor en el procediment és el que justifica la necessitat de dur a terme l'audiència, en comptes de tractar-ho com una mera prova testifical.

Malgrat això, tenint en compte les múltiples qüestions que aquest tipus de processos resolen, hem d'analitzar en detall en quina esfera s'ha d'ubicar la declaració del menor. És a dir, fins a quin punt la voluntat expressada pel menor ha de tenir-se en consideració pel jutge quan es prenguin decisions respecte de la guàrdia de custòdia, el règim de visites i comunicació, la pensió d'aliments...

L'afectació que el procediment judicial té en la psicologia emocional del menor escala de manera significativa en els procediments de separació matrimonial i divorci. Estem parlant de situacions on el menor no declara d'una experiència o vivència concreta amb caràcter testimonial o referencial, sinó que el menor posa en relleu la seva pròpia situació familiar.⁶¹

Un dels principis fonamentals que regeixen els procediments judicials de família és el denominat "*favor filii*", de recurrent referència a nivell jurisprudencial. En aquest sentit, interessa destacar la STS número 389/2017, de 20 de juny,⁶² que versa sobre una disputa respecte del règim de custòdia de la filla menor d'edat fruit d'un matrimoni que es troba en tràmits de dissolució.

La Sala Civil del Tribunal Suprem articula que el "*favor filii*", que en llatí significa "a favor del fill", s'ha d'entendre com una premissa que vincula tant al legislador en el procés de producció normativa com als jutges i tribunals encarregats de dictar resolucions judicials.

⁶¹ TEJEDOR HUERTA, M. (2013). *El interés de los menores en los procesos contenciosos de separación o divorcio*. Anuario de psicología jurídica, 22 (1), 67-75. Recuperat el 20 d'abril de 2021, de: <https://journals.copmadrid.org/apj/archivos/jr2012v21a7.pdf>

⁶² Tribunal Suprem (Sala Civil, Secció 1ª). Sentència núm. 389/2017, de 20 de juny (recurs 2332/2016). ECLI:ES:TS:2017:2510. Ponent: Excm. Sr. D. Francisco Javier Arroyo Fiestas.

En essència, l'aplicació del principi "*favor filii*" exigeix al jutge una funció d'observança crítica del cas concret i dels diferents interessos que hi participen, amb l'objectiu de fer valer de manera prioritària l'interès superior del menor d'edat.

En la sentència prèvia que dona lloc al recurs de cassació s'estableix un règim de custòdia compartida entre ambdós progenitors. No obstant això, el Tribunal Suprem considera que aquesta decisió s'ha pres tenint en compte únicament l'interès dels mateixos progenitors, deixant de banda l'interès de la filla menor d'edat.

Així, considera que, atenent la mala relació existent entre els pares es fa inviable establir un règim de custòdia compartida, amb la qual cosa es val del "*favor filii*" per establir un règim de custòdia a favor del pare, ja que constitueix l'opció més viable i beneficiosa per a la menor.

Aquest precepte resulta d'aplicació en tenor de la interpretació dels articles 92, 93 i 94 del CC, que estableixen la preceptiva obligació de matissar i equilibrar l'exercici de la pàtria potestat d'acord amb l'interès dels fills menors d'edat.

Per tant, és important recalcar que en cap cas haurem d'entendre l'admissió a tràmit de l'exploració del menor com una victòria per a la part favorable a la voluntat del fill, ja que el jutge sempre tindrà l'última paraula i podrà valorar amb major o menor mesura la declaració del menor en ares de fer valer l'interès d'aquest.

Tal com queda palès en la Circular 3/1986, de 15 de desembre, sobre la intervenció del Ministeri Fiscal en els processos de separació i divorci,⁶³ és important en aquests casos realitzar l'exploració del menor evitant el contacte directe d'aquest amb els seus progenitors.

El jutge no només entrarà a valorar el que digui el menor de manera expressa, sinó que també cobra importància per a valorar la declaració com ho diu. És per això que es preserva la intimitat del menor durant l'exploració per tal d'evitar possibles interferències de tercers que puguin condicionar el seu relat.

Podem apreciar que es confereix a l'exploració del menor certa naturalesa indagatòria, en tant que una de les premisses de les quals parteix el jutge al realitzar l'audiència és la de poder donar claredat al cas, cercant el rerefons i les motivacions darrere de les opinions que el menor manifesta.

⁶³ FISCALIA GENERAL DE L'ESTAT. Circular 3/1986, de 15 de desembre, sobre intervenció del Ministeri Fiscal en els processos de separació i divorci. Publicada el 15 de desembre de 1986. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?coleccion=fiscalia&id=FIS-C-1986-00003>

En la pràctica es considerarà que l'exploració del menor tindrà valor probatori suficient quan el menor en la seva declaració adopti una postura raonada i madura, atorgant judicis de valor objectius i crítics que permetin conèixer amb més detall les circumstàncies específiques de la seva unitat familiar.⁶⁴

Per contra, es desestimarà la declaració quan el menor es limiti a aportar un relat poc congruent, contradictori o superflu, així com quan es denoti que la seva declaració ha pogut estar manipulada o condicionada per qualsevol dels seus progenitors.

6.2. Desvirtuació de la presumpció d'innocència en procediments penals

Quan s'aprecia que un menor d'edat té prou discerniment o maduresa per poder declarar en el marc d'un procediment judicial es sobreentén que aquest menor té les capacitats cognitives suficients per a distingir la realitat de la fantasia. Com s'ha comentat anteriorment, els relats dels menors acostumen a emetre judicis de valor concisos i breus, però certament versemblants d'acord amb les seves vivències.

Sovint els menors, sobretot aquells que tenen una curta edat, posseeixen escassa memòria i no recorden totes les circumstàncies que envolten l'esfera del cas. Malgrat això, la pràctica ens mostra com la majoria de vegades els menors aporten un relat creïble i carregat de veritat, relat que mantenen al llarg de l'exploració. És a dir, potser aporten poques dades, però la informació que la declaració facilita és certament plausible i fiable, en tant que la versió del menor acostuma a mantenir-se enfront de les preguntes i consideracions que realitzen els lletrats que representen les parts processals.⁶⁵

Arribats a aquest punt, podem afirmar que l'audiència del menor pot esgrimir-se com a prova de càrrec suficient per destruir la presumpció d'innocència de l'acusat?

Respecte d'aquesta qüestió es pronuncia la STS 833/2005, de 30 de juny.⁶⁶ L'acusat, condemnat per ser autor dels delictes de maltractament familiar, amenaces i agressió sexual, recorre la sentència dictada en primera instància en tant que considera que s'ha vulnerat el seu dret a la

⁶⁴ SÁEZ ALBA, P. (2021). *La prueba testifical en el proceso civil*. Recuperat el 20 d'abril de 2021, de: <http://193.147.134.18/bitstream/11000/7099/1/TFG-S%C3%81EZ%20ALBA%2C%20PEDRO.pdf>

⁶⁵ BELÉN ADSUAR, L. (2020). *La prueba testifical en el proceso penal*. Recuperat el 22 d'abril de 2021, de: <http://193.147.134.18/bitstream/11000/6861/1/TFG%20Bel%C3%A9n%20Adsuar%20Lourdes.pdf>

⁶⁶ Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1ª). Sentència núm. 833/2005, de 30 de juny (recurs 478/2004). ECLI:ES:TS:2005:4350. Ponent: Excm. Sr. D. Miguel Colmenero Menéndez de Lúcar.

presumpció d'innocència, ja que, a parer seu, no existeix prova suficientment incriminatòria que faculti al jutge a establir una sentència condemnatòria.

En aquesta ocasió, el Tribunal Suprem considera que la declaració del menor, qui en el cas concret és la víctima, ha de ser valorada com a prova suficient per a condemnar a l'acusat. A més, recorda que la jurisprudència de la Sala Penal no ha establert requisits o exigències de caràcter formal per tal d'acceptar o no l'audiència del menor com a mitjà probatori. L'únic que a partir de la jurisprudència s'ha anat desenvolupant són els diversos criteris i pautes de valoració que permeten al jutge o tribunal raonar de manera objectiva i crítica la declaració del menor.

Per tant, tal com queda palès en amplia jurisprudència del Tribunal Suprem, en tot cas s'ha de partir de la base que la declaració del menor d'edat, víctima o testimoni, pot suposar prova suficient per desvirtuar la presumpció d'innocència de l'acusat.

Malgrat això, aquestes mateixes sentències, entre d'elles l'anteriorment citada, també argumenten que perquè aquesta declaració pugui arribar a desvirtuar la innocència cal que el jutge o tribunal valori analíticament la declaració del menor atenent a la credibilitat del seu relat.⁶⁷

És per això que es propugnen diversos criteris jurisprudencials que determinen el llindar o grau mínim de credibilitat que s'ha de donar en l'exploració del menor per tal que aquesta pugui desvirtuar la presumpció d'innocència.⁶⁸ En aquest sentit, cal recordar que el dret a la presumpció d'innocència és un dret consagrat a la Constitució Espanyola⁶⁹ com un dret fonamental, amb la qual cosa la seva desnaturalització implica que el jutge hagi de valorar la prova fruit de l'audiència del menor amb un alt grau de rigor.

En cas que, ateses les circumstàncies del cas concret, l'audiència del menor d'edat no superés aquests criteris determinants del grau de credibilitat necessari, s'entendria que no seria possible

⁶⁷ MANZANERO, A. L., & MUÑOZ, J. M. (2011). *La prueba pericial psicológica sobre la credibilidad del testimonio: Reflexiones psico-legales*. Recuperat el 24 d'abril de 2021, de: <https://eprints.ucm.es/id/eprint/12544/>

⁶⁸ Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1^a). Sentència núm. 1331/2009, de 15 de desembre (recurs 10611/2009). ECLI:ES:TS:2009:8429. Ponent: Excm. Sr. D. Joaquín Delgado García. Consideracions emmarcades en el fonament jurídic segon: “*Per això aquesta sala ve assenyalant reiteradament que, tot i que en principi la declaració de la víctima pot ser hàbil per a desvirtuar la presumpció d'innocència, per a fonamentar una sentència condemnatòria en aquesta única prova és oportú que el tribunal d'instància valori els següents elements: credibilitat de la víctima, versemblança i persistència en la incriminació*”.

⁶⁹ Constitució Espanyola. Boletín Oficial del Estado (BOE), de 29 de desembre de 1978, núm. 311, pàg. 29313 a 29424. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229>. En particular, l'article 24 apartat segon, respecte del dret a la presumpció d'innocència.

valorar l'exploració del menor com a prova suficient, i hauria de ser desestimada com a mitjà probatori.

Per tant, segons considera el Tribunal Suprem, en cas que la declaració del menor manqués de credibilitat suficient, no podria emprar-se per desvirtuar la presumpció d'innocència. En cas que s'emprés com a mitjà probatori s'estaria menyscabant de manera flagrant el dret constitucionalment previst de l'acusat a la presumpció d'innocència.

Per contra, en cas de superar aquest filtre, s'hauria d'elaborar un segon anàlisi valoratiu, consistent en sol·licitar l'assistència d'un perit o tècnic que avalués la credibilitat de la declaració del menor. Per tant, entenem que la responsabilitat última respecte de la valoració de la credibilitat sempre recau sobre el perit expert en psicologia del menor, i no en el jutge.⁷⁰

A continuació s'exposaran els tres criteris clau de base jurisprudencial a partir dels quals es pretén assegurar l'existència d'un llindar mínim de credibilitat en el marc de l'audiència del menor d'edat.

En primer lloc, és necessari que hi hagi una prolongació o persistència en el temps de la incriminació que realitza el menor, és a dir, que no es formulin contradiccions ni ambigüitats en el relat d'aquest.

Tal com es deixa palès en la STS número 1773/2002, de 28 d'octubre, *“es tracta d'una persistència material de la incriminació, consistent no en un aspecte merament formal de repetició d'un disc o lliçó apresada, sinó en la seva constància substancial en les diverses declaracions”*.⁷¹

En segon lloc, cal evitar qualsevol mena de subjectivitat en la declaració del menor, especialment si aquesta subjectivitat és causada per l'existència d'una relació entre l'acusat i el menor, víctima o testimoni. S'ha de prevenir que l'audiència del menor adquireixi una naturalesa basada en el ressentiment, l'interès o l'enemistat, de manera que s'adulteri la certesa i la credibilitat de la declaració.

⁷⁰ Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1ª). Sentència núm. 108/2005, de 31 de gener (recurs 2653/2003). ECLI:ES:TS:2005:441. Ponent: Excm. Sr. D. Juan Ramón Berdugo Gómez de la Torre. Consideracions emmarcades en el fonament jurídic segon: *“la prova pericial psicològica, practicada amb totes les garanties (entre elles, la imparcialitat i la fiabilitat derivada dels seus coneixements) rendint el seu informe davant el Tribunal sentenciador, en contradicció processal, aplicant aquests coneixements científics a verificar el grau de fiabilitat de la declaració del menor o incapaç, conforme a mètodes professionals de reconegut prestigi en el seu cercle del saber, es revela com una font probatòria d'indiscutible valor per a apreciar el testimoni referit”*.

⁷¹ Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1ª). Sentència núm. 1773/2002, de 28 d'octubre (recurs 284/2001). ECLI:ES:TS:2002:7117. Ponent: Excm. Sr. D. Julián Artemio Sánchez Melgar.

És per això que, en tot cas, el jutge haurà d'analitzar amb detall les circumstàncies relacionals entre ambdós subjectes a efectes de determinar les seves intencions i la seva voluntat, així com s'estudiarà de quina manera aquesta relació entre ells pot arribar a condicionar la declaració del menor.

Malgrat això, quan es donin les circumstàncies concretes que ens puguin fer pensar que l'audiència del menor adquireix un caràcter venjatiu o poc ètic, no haurem de descartar tot el relat del menor, sinó que només haurem de descartar les formulacions que s'han realitzat amb un rerefons certament condicionat. Aquesta garantia pretén preservar parcialment el relat efectuat pel menor durant l'exploració, sempre que hi hagi algunes qüestions formulades amb veracitat i fermesa que mereixin ser valorades de manera objectiva en el marc del procediment judicial.

En tercer i últim lloc, es requereix que la declaració del menor sigui versemblant, és a dir, que objectivament es constati que els fets que formen part de l'objecte del relat es corresponen amb la realitat. És, per tant, un requisit essencial que les formulacions efectuades pel menor siguin veraces.

D'acord amb la jurisprudència, aquesta constatació ha de basar-se en elements perifèrics objectius a partir dels quals es pugui observar certa concurrència d'algunes de les dades que planteja el menor en la seva declaració.⁷² Així, es requereix certa ratificació objectiva dels fets per tal de considerar que aquests són efectivament versemblants.

Respecte de la versemblança, és interessant conèixer el paper que tenen els informes pericials, que informaran al jutge o tribunal de les condicions psicològiques del menor que presta declaració, en especial atenció a la seva maduresa, veracitat i credibilitat. Per tant, hem d'entendre la perícia com un mitjà de prova del que disposa l'autoritat judicial per a complimentar la seva convicció sobre els diferents aspectes que deriven de l'audiència del menor d'edat.⁷³

⁷² Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1ª). Sentència núm. 1033/2009, de 20 d'octubre (recurs 10401/2009). ECLI:ES:TS:2009:6529. Ponent: Excm. Sr. D. José Manuel Maza Martín. Consideracions emmarcades en el fonament jurídic tercer: *“En temps encara més recents, juntament amb la reiteració d'aquesta possibilitat que ofereix la declaració de la víctima per a exercir com a prova de càrrec substancial i preferent, hem vingut reforçant els anteriors requisits, afegint a més la ineludible concurrència d'alguna dada, aliè i extern a la persona del declarant i a les seves manifestacions, que, sense necessitat de constituir per si mateix prova bastant per a la condemna, serveixi almenys de ratificació objectiva a la versió de qui es presenta com a víctima del delictes”*.

⁷³ LÓPEZ, M. F. (2009). *La valoración judicial de las pruebas declarativas*. Jueces para la Democracia: Información y debate, 64. Recuperat el 24 d'abril de 2021, de: https://www.academia.edu/download/36125324/La_valoracion_judicial_de_las_pruebas_declarativas_2009.pdf

En conclusió, s'observa que aquests requisits que deixen constància del grau de credibilitat de l'audiència del menor responen a la necessitat de dotar de legitimitat i certesa la declaració com a instrument probatori, per tal que pugui desvirtuar un dret fonamental com és el de la presumpció d'innocència. L'establiment d'aquests requisits es situa en concordança amb la naturalesa agreujada del procediment penal, amb conseqüències eminentment més greus que les que suposa el procediment civil.

Per tant, si més no, es podria entendre com a plausible la unificació dels criteris de valoració de l'audiència del menor d'edat, sempre que, atenint-nos a la naturalesa del procediment, es garantís la rigidesa dels requisits de credibilitat en la via penal.

7. ANÀLISI CRÍTIC DE DRET COMPARAT

Per tal de posar en context les diferències en tractament que hem analitzat al llarg de tot el treball, a continuació s'exposarà la legislació relativa al menor d'edat en el marc de dos països amb ordenaments jurídics molt diferents: França i Regne Unit.

L'elecció d'ambdós països ve justificada per la pretensió d'elaborar una anàlisi de dret comparat crític i comparable en relació amb l'ordenament jurídic espanyol. És per això que s'ha volgut escollir dos països amb certa connexió de proximitat amb Espanya.

A més, tant en Regne Unit⁷⁴ com en França⁷⁵ la majoria d'edat es situa en els divuit anys, en línia amb la majoria d'edat a Espanya. Així, totes les disposicions normatives detallades faran referència als menors situats sota la franja d'edat dels divuit anys.

A partir d'aquest estudi podrem observar si es donen els mateixos problemes de diferenciació que a Espanya, així com es posarà especial èmfasi en veure quines solucions o alternatives d'unificació o sistematització es plantegen en l'àmbit normatiu.

⁷⁴ Family Law Reform Act 1969, c. 46. Part I, Secció 1 (1). Disponible en: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1969/46/section/1>. En particular, especial atenció a la fixació del límit a la minoria d'edat en els divuit anys d'edat.

⁷⁵ Code civil français (versió vigent a 4 de desembre de 2013). Llibre I; Títol X; Capítol I: De la minoria d'edat (Articles 388 a 413). Disponible en: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006117880/2013-12-04/#LEGISCTA000006117880. En particular, l'article 388: "*Un menor és un individu de tots dos sexes que encara no ha complert els divuit anys*".

7.1. Audiència del menor d'edat a França

L'ordenament jurídic francès és força semblant a l'ordenament jurídic espanyol, en tant que es basa en el dret escrit, comprès per les lleis i normes adoptades pel legislador estatal, el dret europeu, els tractats internacionals, la jurisprudència i els costums.

Malgrat això, les jurisdiccions funcionen diferent, ja que el sistema judicial francès separa els assumptes en dos únics ordres jurisdiccionals: l'ordre judicial, competent quant a litigis entre particulars i litigis relatius a infraccions penals; i l'ordre administratiu, competent quan un organisme o ens públic és part del procediment judicial.⁷⁶

Per tant, en aquesta anàlisi només ens referirem a l'ordre judicial, en tant que engloba tots els supòsits de fet civils i penals on tindria cabuda la participació d'un menor d'edat.

La premissa bàsica des de la qual es parteix en qualsevol cas és el dret del menor a ser escoltat. En aquest sentit, tal com es propugna en la Llei 2002-305 de 4 de març sobre autoritat parental,⁷⁷ en el marc d'un procediment relatiu a dret de família els progenitors hauran d'implicar al fill menor d'edat en totes les decisions judicials que l'afectin, sempre tenint en consideració el seu grau d'edat i maduresa.

De la mateixa manera, la Llei 2007-293 de 5 de març sobre la reforma de la protecció de l'infant,⁷⁸ modificà l'article 388-1 del *Code Civil* francès, establint la facultat del menor d'edat de poder sol·licitar al jutge o tribunal la seva voluntat de practicar audiència. A més, s'estableixen dos límits fonamentals a aquesta possibilitat: que el menor tingui suficient grau de discerniment i que tingui interès en causa.

Així, s'entén que la pràctica de l'audiència del menor la podrà sol·licitar tant el mateix menor com els seus progenitors, sempre havent de garantir que l'audiència es practiqui en benefici del menor d'edat.

⁷⁶ DE BELAUNDE, C. L. (1985). *Jurisdicción judicial y jurisdicción administrativa en Francia*. THÉMIS-Revista de Derecho, (3), 47-51. Recuperat el 25 d'abril de 2021, de: <http://revistas.pucp.edu.pe/index.php/themis/article/download/10510/10982>

⁷⁷ Loi n° 2002-305 du 4 mars 2002 relative à l'autorité parentale. NOR: JUSX0104902L. Disponible en: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000776352>. En particular, l'article 5 apartat tercer, respecte de la intervenció del jutge als afers familiars, articula que quan el jutge es pronuncia sobre les modalitats d'exercici de l'autoritat parental, s'hauran de prendre en estima els sentiments expressats pel nen menor d'edat en les condicions previstes a l'article 388-1 del Code Civil francès.

⁷⁸ Loi n° 2007-293 du 5 mars 2007 réformant la protection de l'enfance. NOR : SANX0600056L. Disponible en: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000823100>. En particular, l'article 9 en el qual es propugnen les modificacions de l'article 388-1 del Code Civil francès.

Per tant, s'observa que la legislació civil francesa preserva la possibilitat que el menor pugui compartir les seves experiències personals i els seus desitjos amb l'objectiu de què el jutge prengui una decisió motivada tenint en consideració aquestes circumstàncies.

D'altra banda, en el marc d'un procediment penal el jutge haurà també de sentir al menor d'edat, en tant que l'audiència tindrà per objectiu l'aclariment dels fets punibles.⁷⁹

Tot tenint en compte aquesta diferència respecte del caràcter testimonial del menor en funció del tipus de procediment judicial, en ambdós casos l'audiència del menor d'edat es configura com un instrument determinant, especialment quan les declaracions d'aquest poden constituir un mitjà probatori vàlid a tenir en compte per a la resolució del cas.

No obstant això, la paraula del menor no s'haurà de prendre en consideració de manera literal, sinó que haurà de ser valorada i contextualitzada en referència a elements tècnics o punts de referència que ens ajudin a determinar la seva maduresa intel·lectual i psicològica.⁸⁰

Així doncs, en cap cas haurem de basar la determinació del grau de discerniment en l'edat que tingui el menor, ja que la doctrina i la jurisprudència franceses no consideren que l'edat sigui un indicador suficient de les capacitats cognitives de l'infant.

D'aquesta manera, el jutge que coneix de l'assumpte, assistit pels tècnics i professionals especialitzats en infància,⁸¹ serà l'encarregat de jutjar el discerniment i maduresa del menor en funció de la comprensió d'aquest de les preguntes rebudes i de la congruència i certesa de les respostes formulades.⁸²

En quant al procediment, la pràctica es configura de la mateixa manera tant si l'audiència s'ubica en el marc d'un procediment civil com penal, l'únic requisit és que el menor d'edat en qüestió tingui interès en causa.

⁷⁹ MALLEVAEY, B. (2012). *La parole de l'enfant en justice*. Recherches familiales, (1), 117-129. Recuperat el 28 d'abril de 2021, de: <https://www.cairn.info/revue-recherches-familiales-2012-1-page-117.htm>

⁸⁰ HUYETTE, M., & DESLOGES, P. (2009). *Guide de la protection judiciaire de l'enfant*. MH. Recuperat el 28 d'abril de 2021, de: <http://associationdescouleurspoursaphyra.e-monsite.com/medias/files/guidepje.pdf>

⁸¹ En aquest sentit, cal fer menció a la tasca realitzada per l'*Accueil pédiatrique de l'enfance en danger* (APED) i la *Unité médico-judiciaire* (UMJ), que garanteixen en tot moment el benestar físic i psicològic del menor.

⁸² MABAKA, P. M. (2012). *Le discernement de l'enfant dans les conventions internationales et en droit comparé*. Recherches familiales, (1), 143-152. Recuperat el 28 d'abril de 2021, de: <https://www.cairn.info/journal-recherches-familiales-2012-1-page-143.htm>

Per tal de salvaguardar el benestar del menor d'edat, l'audiència es celebrarà en una estança específica fora de les dependències judicials, fugint així de les formalitats i la solemnitat del procediment judicial.⁸³

L'infant haurà d'assistir sol o acompanyat d'un lletrat que vetlli per la defensa dels seus interessos,⁸⁴ i en qualsevol cas es prohibeix de manera expressa que hi puguin estar presents els progenitors.

En tot cas l'audiència serà gravada en mitjans audiovisuals,⁸⁵ i el jutge amb posterioritat redactarà una acta escrita a mode de resum on farà constar el contingut de l'exploració del menor.

Tal com passa a Espanya, la gravació de l'audiència del menor actua com a garant dels interessos d'aquest, en tant que evita haver de tornar a practicar l'audiència en cada fase o instància del procés.

Malgrat això, les parts processals només reben una còpia de l'acta de resum redactada pel jutge, i, com a regla general, no podran accedir a la gravació en vídeo. Així també, durant la pràctica de les proves al·legades en seu judicial és poc usual que es reproduïxi la gravació de l'audiència del menor, sinó que el que es fa normalment és procedir a partir de la lectura de l'acta escrita.

La legislació francesa no regula de manera expressa el paper que tenen aquestes gravacions, així que en la pràctica s'acostuma a fer cas omís d'aquestes. Un important sector doctrinal considera que aquesta pràctica no és congruent amb la preservació de l'interès del menor d'edat,

⁸³ UNICEF (2009). *La justicia en asuntos concernientes a menores víctimas y testigos de delito*. Recuperat el 30 d'abril de 2021, de: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Justice_in_matters_ES.pdf

⁸⁴ Code de procédure pénale (versió vigent a 5 d'agost de 2013). Llibre IV; Títol XIX: Del procediment aplicable a les infraccions de naturalesa sexual i de la protecció de les menors víctimes (Articles 706-47 a 706-53-22). Disponible en: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154?etatTexte=VIGUEUR&etatTexte=VIGUEUR_DIFF. En particular, l'article 706-50 respecte de la representació i defensa legal del menor. En concordança amb l'article 4-1 de l'Ordenança de 2 de febrer de 1945, sobre delinqüència juvenil (Code Pénal, Appendice, at 1707).

⁸⁵ Loi n° 2007-291 du 5 mars 2007 tendant à renforcer l'équilibre de la procédure pénale. NOR : JUSX0600156L. Disponible en: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000271253/?isSuggest=true>. En particular, l'article 30 respecte de l'enregistrament audiovisual del testimoni, a partir del qual es modifica l'article 706-52 del Code de procédure pénale.

en tant que no s'empren tots els mecanismes possibles per a dotar de màxima legitimitat i credibilitat la declaració del menor.⁸⁶

Aquesta infrautilització del valor probatori de l'exploració del menor també dificulta la preservació del dret de defensa de les parts, en tant que aquestes han de basar la seva exposició de motius en un relat escrit de naturalesa eminentment abreujada, sense tenir la possibilitat de poder formular preguntes de manera síncrona al menor d'edat.

Com ja s'ha comentat anteriorment, aquest mecanisme és l'emprat sempre que el menor tingui interès en causa. Per contra, quan aquest menor participa en el procediment judicial sense cap interès particular, és a dir, quan actua com un mer testimoni presencial o referencial, no es troba emparat amb les mateixes garanties processals.

Això és deu al buit legal i a la manca de legislació respecte d'aquests supòsits on el menor no és ni l'acusat ni la víctima, ni tampoc té cap relació familiar amb les parts.

Per exemple, en cas que es vulgui practicar l'exploració del menor sense interès en causa, no es preveu la pràctica de l'audiència en una estança separada, així com tampoc s'explicita l'obligació d'informar al menor de manera detallada els beneficis i conseqüències de la seva participació en el marc d'un procediment judicial, ja que rep el mateix tractament que un testimoni major d'edat.

És per això que, a més de valorar explícitament la necessitat i el caràcter indispensable que tinguin aquests tipus de testimoniatges a nivell probatori, gran part de la doctrina considera que s'ha de legislar al respecte, en tant que l'Estat ha de garantir la protecció física i psicològica del menor en qualsevol cas.⁸⁷

En conclusió, s'observa que a França la pràctica de l'audiència del menor d'edat es regula de manera unitària tant per a supòsits civils com penals, evidenciant certa sistematització en el tractament. Malgrat això, hi ha algunes concrecions, tals com la regulació de l'audiència del menor d'edat sense interès en causa o la naturalesa de la gravació de l'exploració, que encara estan força subdesenvolupades en comparació amb la normativa espanyola.

⁸⁶ DIRECTION DES AFFAIRES CRIMINELLES ET DES GRÂCES (2015). *Guide relatif à la prise en charge des mineurs victimes*. Ministère de la Justice. Recuperat el 30 d'abril de 2021, de: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/guide_enfants_victimes.pdf

⁸⁷ LE DÉFENSEUR DES DROITS (2013). *Annual Report dedicated to the rights of the child: Children and their legal testimony*. Recuperat el 30 d'abril de 2021, de: https://www.defenseurdesdroits.fr/sites/default/files/atoms/files/ddd_ra_e_2013_synthese_en.pdf

7.2. Audiència del menor d'edat a Regne Unit

Abans d'iniciar l'anàlisi de la normativa vigent respecte dels menors d'edat, cal recordar que l'ordenament jurídic britànic està basat en el *common law* (dret jurisprudencial) i el *statute law* (dret parlamentari).

El *common law*, a vegades també referenciat com a dret consuetudinari, suposa la construcció de l'ordenament jurídic a partir d'un conjunt de lleis no escrites que es basen en els precedents legals que jutges i tribunals estableixen a l'hora de dictar resolucions judicials.⁸⁸

En contraposició al dret continental o *civil law*, propi d'ordenaments jurídics com l'espanyol, el fet que no hi hagi una norma legal escrita influeix en gran mesura en el procés sentenciador, especialment quan el supòsit de fet no pot ser emmarcat sota l'esfera de cap precedent judicial anterior, fet que pot comportar certa incertesa i inseguretat jurídica.

A més, el sistema judicial britànic es troba fragmentat en tres ramificacions: Anglaterra-Galles, Escòcia i Irlanda del Nord. L'única fase que és comuna per totes les demarcacions territorials és l'última fase del procediment judicial, respecte del recurs davant del *Supreme Court of the United Kingdom*, que actua com a tribunal d'última instància en qualsevol procediment, gaudint d'una supremacia jeràrquica similar a la que gaudeix el Tribunal Constitucional a Espanya.⁸⁹

Aquest caràcter fragmentari quant a l'ordenació judicial s'estén també a les diverses disposicions normatives que aborden les diferents qüestions relatives al paper dels menors d'edat en el marc de procediments judicials.

Encara que hi ha diversos textos legals d'origen parlamentari que engloben la majoria de criteris jurisprudencials per a la resolució de casos relatius a menors, és cert que la major part del desenvolupament doctrinal es produeix a escala local i regional.

La raó d'aquesta fragmentació és preservar l'especialització regional, en tant que es pretén que els organismes i professionals jurídics especialitzats en la matèria siguin els que estableixin

⁸⁸ SÁENZ, F. M., & MIGUEL, F. (2011). *El sistema constitucional del Reino Unido*. Revista de Derecho Constitucional Europeo, (15). Recuperat el 2 de maig de 2021, de: http://www.ugr.es/~redce/REDCE15pdf/03_Bombillar.pdf

⁸⁹ ANTÓN BECERRIL, A. (2016). *Estudio de Derecho comparado sobre la organización jurisdiccional de los Estados miembros de la Unión Europea*. Recuperat el 2 de maig de 2021, de: <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/20886>

unes pautes comunes d'actuació per garantir la protecció del menor d'edat tenint en compte les circumstàncies concretes de cada circumscripció territorial.⁹⁰

Aquesta descentralització legislativa no suposa de manera inherent la manca d'una pauta d'actuació concreta, sinó que implica l'existència de multitud de solucions i disposicions referents al menor d'edat, moltes vegades reiterant les mateixes garanties i qüestions processals.

D'acord amb el *Supreme Court Act of 1981*,⁹¹ la justícia britànica divideix els assumptes en dues jurisdiccions: la jurisdicció civil i la jurisdicció penal.

Pel que fa al procediment civil, la participació del menor d'edat en seu judicial es troba certament limitada, acceptant únicament la seva intervenció respecte dels supòsits de preservació i protecció del menor en el marc d'un procediment de separació o divorci dels seus progenitors.

En aquests casos, el *Family Law Act 1996*, regulador del dret de família, es remet al *Amendments of Children Act 1989*,⁹² on es deixa constància de la necessitat de donar veu al menor sobretot en aquells casos on s'hagin d'adoptar mesures cautelars de protecció per a l'infant.

En canvi, pel que respecta al procediment penal, tenint en compte les conseqüències agreujades de la condemna penal, el desenvolupament doctrinal i jurisprudencial de l'audiència del menor és significativament més extens.⁹³

Malgrat això, les premisses bàsiques comunes en tot procediment que involucri a menors d'edat s'enumeren en el *Children and Young Persons Act 1933*.⁹⁴ En particular, en la secció 44 s'estableix l'obligació del jutge de preservar en tot moment l'interès superior del menor, tant

⁹⁰ HM TREASURY (2003). *Every child matters*. Stationery Office. Recuperat el 2 de maig de 2021, de: <https://www.gov.uk/government/publications/every-child-matters>

⁹¹ Supreme Court Act 1981, c.54. Disponible en: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/54/contents/enacted>. En particular, la Part II relativa a la jurisdicció. En concordança amb el Supreme Court of Judicature (Consolidation) Act, c. 49.

⁹² Family Law Act 1996, c. 27. Schedule 6: Amendments of Children Act 1989. Disponible en: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/27/schedule/6>

⁹³ ALDRIDGE, J., & CAMERON, S. (1999). *Interviewing Child Witnesses: Questioning Techniques*. Applied Developmental Science, 3(2), 136-147. Recuperat el 3 de maig de 2021, de: <https://calio.org/wp-content/uploads/2015/04/interviewing-child-witnesses-questioning-the-techniques-and-the-role-of-training.pdf>

⁹⁴ Children and Young Persons Act 1933, c. 12. Disponible en: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12/contents>. En particular, la secció 44 respecte de principis i consideracions generals que han de ser observats per tots els tribunals en tractar amb nens i persones joves en el marc d'un procediment judicial.

en els procediments on el menor és l'acusat com quan el menor actua com a testimoni, tingui aquest interès directe o no en el procediment.

És important aquesta última precisió, en tant que l'ordenament jurídic anglès dota de protecció a qualsevol menor que participi en el marc d'un procediment judicial, tant si aquest té un interès directe en causa, sigui acusat o víctima, com quan es presenti sense cap interès particular, és a dir, quan actui com a mer testimoni presencial o referencial.⁹⁵

D'altra banda, el *Children Act 1989*,⁹⁶ a més de reiterar la preservació d'aquest interès superior del menor, en la secció 1 (3) articula que l'audiència del menor serà preceptiva quan el jutge o tribunal hagi de prendre una decisió que pugui afectar el benestar d'aquest. En aquest sentit, es promulga que s'haurà de tenir en consideració els desitjos i emocions del menor, sempre tenint en consideració el seu grau de discerniment.

Respecte d'aquest últim punt, a diferència del que succeeix a Espanya, no s'estableix una edat mínima a partir de la qual es presumirà aquest grau de maduresa del menor, sinó que els criteris per determinar l'aptitud del menor d'edat seran independents de l'edat d'aquest.

Tot i que en la jurisdicció civil no es desenvolupa amb més detall aquesta qüestió, la *Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999*,⁹⁷ en la seva secció 53, estableix que en el marc d'un procediment penal el grau de maduresa requerit al menor haurà d'estar intrínsecament vinculat amb la capacitat d'aquest de poder entendre les preguntes que es formulin i emetre respostes comprensibles. En cas que el relat de menor sigui quelcom incongruent o intel·ligible el jutge o tribunal haurà de valorar si admet o no el testimoni del menor com a mitjà probatori. En la pràctica, s'entén que aquest precepte és aplicable subsidiàriament en la jurisdicció civil.

⁹⁵ HOME OFFICE (1998). *Speaking up for justice: Report of the Interdepartmental Working Group on the treatment of Vulnerable or Intimidated Witnesses in the Criminal Justice System*. Recuperat el 3 de maig de 2021, de: <http://documents.nottinghamcity.gov.uk/download/1868>. En particular, el capítol 10 de l'informe respecte dels testimonis menor d'edat.

⁹⁶ Children Act 1989, c. 41. Disponible en: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents>. En particular, la secció 1 (3) on s'enumeren les circumstàncies concretes on es requereix l'observança del jutge en tenor de la preservació del benestar del menor d'edat. D'entre altres, en l'apartat (a) es fa referència expressa a la consideració dels "desitjos i sentiments comprovables del nen afectat (considerats a la llum de la seva edat i comprensió)".

⁹⁷ Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999, c. 23. Disponible en: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents>. En particular, la secció 53 (1-3) respecte de la competència i capacitat de testimonis per atorgar prova.

Per tal de valorar adequadament aquesta congruència i discerniment del menor d'edat, s'introdueix la figura del *Cafcass*⁹⁸ o treballador social. Aquests tècnics especialitzats en psicologia infantil tenen una entrevista privada amb el menor en qüestió, en la qual determinaran el grau de maduresa d'aquest. Serà en presència d'aquest especialista que el menor podrà redactar de manera escrita l'evidència que consideri escaient per a la resolució del cas concret.

Així, l'ordenament jurídic anglès propugna la possibilitat d'atorgar evidència testimonial per escrit a aquells menors d'edat que tinguin temor a enfrontar-se al procediment en seu judicial o a ser examinats per múltiples parts.⁹⁹ No obstant això, encara que el tribunal consideri escaient, atenent les circumstàncies concretes del cas, la pràctica de la prova testimonial del menor per mitjà escrit, és cert que la declaració obtindrà un pes significativament inferior a nivell probatori en comparació amb la prova testifical emplaçada en seu judicial.

Tradicionalment, l'entrega d'acta escrita era la regla general en el procediment civil. No obstant això, el desenvolupament jurisprudencial del cas *Re W* [2010] UKSC 12¹⁰⁰ estableix la possibilitat de què el menor també pugui declarar oralment en el marc d'un procediment civil, en ares de garantir el principi de contradicció i el dret de defensa dels progenitors.

Tot i que evidentment és preferible la pràctica oral de l'audiència per dotar de legitimitat el relat del menor, el tribunal conclou que en tot cas s'haurà d'equilibrar la pràctica amb la salvaguarda del benestar d'aquest. Per tant, amb l'objectiu d'evitar una possible victimització secundària del menor d'edat, la forma en la qual es portarà a terme l'audiència sempre quedarà relegada a l'examen del menor i de les circumstàncies del cas.

Per contra, d'acord amb les seccions 32 i 32A del *Criminal Justice Act 1988*,¹⁰¹ s'entén que la regla general en el marc d'un procediment penal és que es practiqui l'audiència del menor d'edat víctima o testimoni de manera oral. Malgrat això, és reserva la facultat perquè el tribunal,

⁹⁸ *Cafcass* és acrònim de *Children and Family Court Advisory and Support Service*, organisme públic independent que actua amb l'objectiu de promoure el benestar dels menors d'edat i les famílies involucrades en procediments judicials adscrits a dret de família. Informació disponible en: <https://www.cafcass.gov.uk/>

⁹⁹ HEALTH AND SAFETY EXECUTIVE (s. d.). *Witness statements: Investigation and enforcement Guide (England & Wales)*. Recuperat el 4 de maig de 2021, de: <https://www.hse.gov.uk/enforce/enforcementguide/investigation/witness-witness.htm>

¹⁰⁰ Regne Unit. *Re W (Children)* [2010] Supreme Court of the United Kingdom (UKSC), case 12. En apel·lació de: 2010 EWCA Civ 57. Disponible en: <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2010-0031-judgment.pdf>

¹⁰¹ *Criminal Justice Act 1988*, c. 33. Disponible en: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/33/contents>. En particular, les seccions 32 i 32A respecte de prova a través de connexions telemàtiques i gravacions en vídeo del testimoniatge dels menors d'edat.

de manera excepcional i atenent les circumstàncies concretes del supòsit de fet, autoritzi que l'audiència del menor d'edat es practiqui per mitjà d'una acta escrita amb valor testimonial.

L'exigència d'oralitat no implica de manera inherent la pràctica d'audiència en seu judicial. En la pràctica, s'acostuma a reproduir en seu judicial un vídeo gravat amb antelació on apareix el menor emetent la seva declaració dels fets. A més, gràcies als avenços tecnològics, s'ha començat a implantar un sistema de videoconferència que permet formular preguntes al menor en directe encara que aquest no es trobi personat en les dependències judicials.

Respecte d'aquesta qüestió, la recent *Vulnerable Witnesses (Criminal Evidence) (Scotland) Act*,¹⁰² de clara inspiració en el sistema escandinau de Barnahus, pretén que en aquells casos on la gravetat del fet punible sigui manifestament rellevant, es preservi en tot cas el caràcter pregravat de l'audiència per tal d'evitar una possible confrontació directa entre el menor i l'acusat. Això és rellevant per a casos relatius a homicidi, abús sexual o violència de gènere.¹⁰³

En la mateixa línia, d'acord amb la *Supplementary Pre-trial Checklist for Cases Involving Young Witnesses*,¹⁰⁴ s'intentarà crear un espai distès i informal perquè el menor pugui expressar la seva opinió lliurement sense patir el possible efecte intimidador que comporta la solemnitat judicial.

A més, tal com succeeix a Espanya, es garantirà que l'audiència del menor es practiqui en un ambient protector i confidencial, on es limiti el nombre de persones presents.¹⁰⁵

Com a conclusió, malgrat l'estesa diversitat normativa i la multitud de doctrina i jurisprudència al respecte, s'observa que hi ha un consens en ambdues jurisdiccions consistent en practicar de manera preferent l'audiència del menor amb caràcter oral excepte en aquells casos on extraordinàriament es permeti al menor emetre de manera escrita la seva declaració.

¹⁰² Vulnerable Witnesses (Criminal Evidence) (Scotland) Act 2019, asp 8. Disponible en: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2019/8/contents>. En particular, la secció 1 (1-4) respecte de les mesures especials de protecció a testimonis de menors d'edat en casos greus.

¹⁰³ ALDERSON, B. R. (2020). *New law to protect children giving evidence in court*. BBC News. Recuperat el 4 de maig de 2021, de: <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-51154491#:~:text=Child%20witnesses%20in%20the%20most,to%20give%20evidence%20in%20court.&text=It%20will%20allow%20child%20witnesses,human%20trafficking%20and%20domestic%20abuse>

¹⁰⁴ CROWN PROSECUTION SERVICE (2011). *Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings: Guidance on interviewing victims and witnesses, and guidance on using special measures*. Recuperat el 4 de maig de 2021, de: http://www.cps.gov.uk/sites/default/files/documents/legal_guidance/best_evidence_in_criminal_proceedings.pdf

¹⁰⁵ CITIZENS ADVICE (s. d.). *Child abuse: Children as witnesses in criminal proceedings*. Recuperat el 4 de maig de 2021, de: <https://www.citizensadvice.org.uk/family/children-and-young-people/child-abuse/police-involve/child-abuse-children-as-witnesses-in-criminal-proceedings/>

Per tant, tot i que no existeix un text normatiu únic que actuï com a pauta d'actuació concreta quant a la pràctica de l'audiència del menor d'edat, sí que seria relativament senzill poder formular una proposta d'unificació o sistematització al respecte, doncs les diferències entre el tractament civil i penal són mínimes, ja que totes dues jurisdiccions pivoten sobre les mateixes premisses i admeten la validesa tant de l'acta escrita com de l'audiència oral.

8. CONCLUSIONS

This paper aimed to analyse the legislation, doctrine, and jurisprudence regarding the treatment of the hearing of minors, highlighting the differences in treatment between the civil and criminal jurisdictions, as well as emphasising the existing points of connection in which a possible proposal for unification or systematisation would have to be based. Consequently, I have carried out an analysis of procedural nature, from which I have been able to draw the following conclusions:

First: National and supranational normative provisions agree to confer to the minor the right to be heard in the framework of a judicial procedure that affects him or her. The adoption of the LOPJM, produced domestically, has advocated this right within the Spanish legal system.

Second: The treatment of the hearing of minors is different depending on the jurisdiction in which the legal proceeding takes place. Therefore, there is no unitary treatment, and at the same time we can infer that there is statutory disparity, as not all the procedural rules relating to the practice of the hearing are comprehended in a unique legal text or regulatory instrument.

Third: The hearing of the minor with interest in the proceeding should not be understood as a mere instrument of evidence but should pivot on the premise of guaranteeing the child's right to be heard. In contradistinction, when the minor has no direct or indirect interest in the proceeding, the evidentiary nature of the hearing must be taken as a starting point, insofar as the minor's right to be heard preserves the safeguarding of his interests within the framework of a procedure that affects him.

Fourth: The most accepted doctrinal thesis regarding the obligatoriness of the hearing of the minor defends the recognition of the imperative and necessary nature of the hearing, except in those cases where it would be detrimental to the minor, or its practice would not benefit his interests.

Fifth: The legislation confers a series of procedural guarantees to minors who participate in judicial proceedings, regardless of the jurisdiction in which the proceeding is subsumed and independently of whether the child has an interest or not in the case's outcome.

Sixth: When the hearing is necessary to provide evidence to the proceeding, the principles of defence and contradiction must be balanced with the guarantees of privacy and confidentiality. On the contrary, when the hearing is not necessarily evidentiary, the hearing of the minor in criminal proceedings is treated in a similar way to the civil hearing in family law proceedings.

Seventh: There are inconsistencies in the current rules regarding the criteria for defining the degree of maturity and discernment based on the child's age. Despite this, both jurisdictions acknowledge that a sufficient discernment of the minor must be perceived as a *sine quo non* condition for the hearing.

Eighth: The different assessment and nature of the hearing of minors are partly justified by the purpose of the judicial proceeding in which it takes place. In family proceedings, it is articulated under the premise of *favor filii*, while in criminal proceedings it is advocated under the degree of credibility of the minor necessary to constitute sufficient evidence to counter the presumption of innocence.

Ninth: The study of comparative law shows that in the United Kingdom and France there is a certain consensus or unity in the treatment of the hearing.

On the one hand, in France the hearing is regulated in a unitary body of law for both jurisdictions, differentiating the treatment according to the interest that the minor upholds in the procedure.

On the other hand, in the United Kingdom, although the practice is not subsumed in the same body of law, the differences between the civil and criminal treatment of the hearing are minimal, since in both cases the emphasis is on the prevalent nature of the oral hearing.

Tenth: In Spain, there are several points of contact between civil and criminal law from which the practice of the hearing of minors could be systematised or unified. For instance, the requirement for a sufficient degree of discernment and maturity of the minor, or the evidentiary value that the practice of the hearing receives according to the interest of the minor in the proceeding. In this regard, a statutory instrument could be agreed upon to regulate the common regime of the hearing of minors in the Spanish legal framework.

9. BIBLIOGRAFIA

ABASCAL MONEDERO, P., NIETO MORALES, C., & VALPUESTA CONTRERAS, D. (2016). *Guía de intervención administrativa y judicial con menores de protección*. Dykinson.

ABEL LLUCH, X., & PICÓ I JUNOY, J. (2018). *Problemática actual de los procesos de familia: Especial atención a la prueba* (Vol. 61). JM Bosch, pp. 303-344.

AGUIRRE, J. L. B. (2007). *La capacidad del menor de edad en el ámbito de la salud: dimensión jurídica*. DS: Derecho y salud, 15 (1), 9-26. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2269063.pdf>

ALDERSON, B. R. (2020). *New law to protect children giving evidence in court*. BBC News. Recuperat el 4 de maig de 2021, de: <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-51154491#:~:text=Child%20witnesses%20in%20the%20most,to%20give%20evidence%20in%20court.&text=It%20will%20allow%20child%20witnesses,human%20trafficking%20and%20domestic%20abuse>

ALDRIDGE, J., & CAMERON, S. (1999). *Interviewing Child Witnesses: Questioning Techniques*. Applied Developmental Science, 3(2), 136-147. Recuperat el 3 de maig de 2021, de: <https://calio.org/wp-content/uploads/2015/04/interviewing-child-witnesses-questioning-the-techniques-and-the-role-of-training.pdf>

ANTÓN BECERRIL, A. (2016). *Estudio de Derecho comparado sobre la organización jurisdiccional de los Estados miembros de la Unión Europea*. Recuperat el 2 de maig de 2021, de: <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/20886>

BELÉN ADSUAR, L. (2020). *La prueba testifical en el proceso penal*. Recuperat el 22 d'abril de 2021, de: <http://193.147.134.18/bitstream/11000/6861/1/TFG%20Bel%C3%A9n%20Adsuar%20Lourdes.pdf>

BERROCAL LANZAROT, A. I. (2016). *La protección jurídica de los derechos al honor, a la intimidad personal y familiar y a la propia imagen de los menores de edad*. Recuperat el 20 de març de 2021, de <https://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/56703/1151.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

BUSTOS LANZA, L. D. (2017). *La capacidad de obrar de los menores de edad*. Recuperat el 10 de maig de 2021, de: <https://repositorio.comillas.edu/xmlui/handle/11531/10700>

CALVO, S. G. (2007). *Evolución de la intervención con menores infractores*. En la calle: revista sobre situaciones de riesgo social, (8), 4-6. Recuperat el 11 d'abril de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2690365.pdf>

CANTURIENSE, A. (2016, 5 abril). *Exploración del menor en procedimientos judiciales*. Sepín. Recuperat el 16 d'abril de 2021, de: <https://blog.sepin.es/2015/09/exploracion-menor-catalunya/>

CITIZENS ADVICE (s. d.). *Child abuse: Children as witnesses in criminal proceedings*. Recuperat el 4 de maig de 2021, de: <https://www.citizensadvice.org.uk/family/children-and-young-people/child-abuse/police-involvement/child-abuse-children-as-witnesses-in-criminal-proceedings/>

CÓRCOLES, M. Á. A., GARCÍA, A. V., & SAIZ, J. C. B. (2008). *El psicólogo forense en el equipo técnico de la jurisdicción de menores: Propuesta de protocolo de intervención*. Anuario de psicología jurídica, 18, 45-60. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de: <https://www.redalyc.org/pdf/3150/315024785006.pdf>

CROWN PROSECUTION SERVICE (2011). *Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings: Guidance on interviewing victims and witnesses, and guidance on using special measures*. Recuperat el 4 de maig de 2021, de: http://www.cps.gov.uk/sites/default/files/documents/legal_guidance/best_evidence_in_criminal_proceedings.pdf

DE BELAUNDE, C. L. (1985). *Jurisdicción judicial y jurisdicción administrativa en Francia*. THĒMIS-Revista de Derecho, (3), 47-51. Recuperat el 25 d'abril de 2021, de: <http://revistas.pucp.edu.pe/index.php/themis/article/download/10510/10982>

DEFENSOR DEL PUEBLO. (2014). *Estudio sobre la escucha y el interés superior del menor: Revisión judicial de medidas de protección y procesos de familia*. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de: <https://www.defensordelpueblo.es/wp-content/uploads/2015/05/2014-05-Estudio-sobre-la-escucha-y-el-interes-superior-del-menor.pdf>

DEFENSOR DEL PUEBLO. (2015). *Estudio sobre la escucha del menor, víctima o testigo*. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de: <https://www.defensordelpueblo.es/wp-content/uploads/2015/05/ver-estudio.pdf>

DÍAZ, M. J. J. (2015). *Algunas reflexiones sobre la responsabilidad penal de los menores*. Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología, (17), 19. Recuperat el 22 de març de 2021, de: <http://criminet.ugr.es/recpc/17/recpc17-19.pdf>

DIRECTION DES AFFAIRES CRIMINELLES ET DES GRÂCES (2015). *Guide relatif à la prise en charge des mineurs victimes*. Ministère de la Justice. Recuperat el 30 d'abril de 2021, de: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/guide_enfants_victimes.pdf

DURÁN SILVA, C. (2017). *Principios del proceso y del procedimiento*. Recuperat el 2 d'abril de 2021, de: <http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/65649/4/PRINCIPIOS-DEL-PROCESO-Y-DEL-PROCEDIMIENTO.pdf>

FERNÁNDEZ-LUNA ABELLÁN, E. (2017). *Custodia compartida y protección jurídica del menor*. Recuperat el 20 de març de 2021, de: <https://eprints.ucm.es/id/eprint/41057/1/T38334.pdf>

FISCALIA GENERAL DE L'ESTAT. Circular 1/2007, de 23 de novembre, sobre criteris interpretatius després de la reforma de la legislació penal de menors de 2006. Publicada el 23 de novembre de 2007. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?coleccion=fiscalia&id=FIS-C-2007-00001>

FISCALIA GENERAL DE L'ESTAT. Circular 3/1986, de 15 de desembre, sobre intervenció del Ministeri Fiscal en els processos de separació i divorci. Publicada el 15 de desembre de 1986. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?coleccion=fiscalia&id=FIS-C-1986-00003>

FISCALIA GENERAL DE L'ESTAT. Circular 3/2009, de 10 de novembre, sobre protecció dels menors víctimes i testimonis. Publicada el 10 de novembre de 2009. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?coleccion=fiscalia&id=FIS-C-2009-00003>

FISCALIA GENERAL DE L'ESTAT. Circular 6/2015, de 17 de novembre, sobre aspectes civils de la sostracció internacional de menors. Publicada el 17 de novembre de 2015. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?coleccion=fiscalia&id=FIS-C-2015-00006>

GARNICA, M. D. C. G. (2009). *El síndrome de alineación parental a la luz del interés superior del menor*. Derecho privado y Constitución, (23), 201-248. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3150300.pdf>

GUERRERO, I. O. (2002). *El principio del interés superior del niño en las situaciones de crisis familiar: una perspectiva comparada en el ámbito de la Unión Europea*. Psicopatología clínica legal y Forense, 2 (3), 87-108. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2516711>

HEALTH AND SAFETY EXECUTIVE (s. d.). *Witness statements: Investigation and enforcement Guide (England & Wales)*. Recuperat el 4 de maig de 2021, de: <https://www.hse.gov.uk/enforce/enforcementguide/investigation/witness-witness.htm>

- HERNÁNDEZ, F. R. (2007). *El interés del menor*. Librería-Editorial Dykinson.
- HM TREASURY (2003). *Every child matters*. Stationery Office. Recuperat el 2 de maig de 2021, de: <https://www.gov.uk/government/publications/every-child-matters>
- HOME OFFICE (1998). *Speaking up for justice: Report of the Interdepartmental Working Group on the treatment of Vulnerable or Intimidated Witnesses in the Criminal Justice System*. Recuperat el 3 de maig de 2021, de: <http://documents.nottinghamcity.gov.uk/download/1868>. En particular, el capítol 10 de l'informe respecte dels testimonis menor d'edat.
- HUYETTE, M., & DESLOGES, P. (2009). *Guide de la protection judiciaire de l'enfant*. MH. Recuperat el 28 d'abril de 2021, de: <http://associationdescouleurspoursaphyra.e-monsite.com/medias/files/guidepje.pdf2.pdf>
- LE DÉFENSEUR DES DROITS (2013). *Annual Report dedicated to the rights of the child: Children and their legal testimony*. Recuperat el 30 d'abril de 2021, de: https://www.defenseurdesdroits.fr/sites/default/files/atoms/files/ddd_ra_e_2013_synthese_en.pdf
- LIMÓN GUAL, M. I., & LAFUENTE TORRALBA, A. J. (2018). *La prueba de audiencia y exploración de menores e incapaces en los procesos civiles y penales*. Recuperat el 22 de març de 2021, de: <https://zaguan.unizar.es/record/77634/files/TAZ-TFG-2018-2800.pdf>
- LÓPEZ, M. F. (2009). *La valoración judicial de las pruebas declarativas*. Jueces para la Democracia: Información y debate, 64. Recuperat el 24 d'abril de 2021, de: https://www.academia.edu/download/36125324/La_valoracion_judicial_de_las_pruebas_declarativas_2009.pdf
- LÓPEZ, M. J. M. (2005). *Tutela judicial efectiva y audiencia del menor en los procesos judiciales que le afecten*. Derecho privado y Constitución, (19), 165-223. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2141004>
- MABAKA, P. M. (2012). *Le discernement de l'enfant dans les conventions internationales et en droit comparé*. Recherches familiales, (1), 143-152. Recuperat el 28 d'abril de 2021, de: <https://www.cairn.info/journal-recherches-familiales-2012-1-page-143.htm>
- MALLEVAEY, B. (2012). *La parole de l'enfant en justice*. Recherches familiales, (1), 117-129. Recuperat el 28 d'abril de 2021, de: <https://www.cairn.info/revue-recherches-familiales-2012-1-page-117.htm17-129>

- MANZANERO, A. L., & MUÑOZ, J. M. (2011). *La prueba pericial psicológica sobre la credibilidad del testimonio: Reflexiones psico-legales*. Recuperat el 24 d'abril de 2021, de: <https://eprints.ucm.es/id/eprint/12544/>
- MARTÍN ESTEBAN, A. (2017). *La Ley Órgánica 5/2000, de 12 de enero, y el papel del Ministerio Fiscal en la instrucción (especial referencia al principio de oportunidad)*. Recuperat el 28 de març de 2021, de: <https://gredos.usal.es/handle/10366/139273>
- MATEO, F. (2021, 19 de febrer). *La prueba de exploración judicial de menores*. Recuperat el 2 d'abril de 2021, de: <https://www.mateobuenoabogado.com/exploracion-judicial-menores/>
- MORANTE, F. J. V. (2015). *El menor como víctima del delito*. Diario La Ley, 8453 (1). Recuperat el 8 d'abril de 2021, de: https://observatorio.campus-virtual.org/uploads/5443_Vieira_LL2015_Menor.pdf
- OLMO, I. F. (2007). *La instrucción en el procedimiento de menores por el Ministerio Fiscal*. Recuperat el 28 de març de 2021, de: <https://www.icamalaga.es/portalMalaga/archivos/ficheros/1254394349963.pdf>
- ORTIZ, J. R. L. (2015). *El nuevo proceso relativo a la sustracción internacional de menores*. Revista electrónica del Departamento de Derecho de la Universidad de La Rioja, REDUR, (13), 83-110. Recuperat el 20 de març de 2021, de: <https://dialnet.unirioja.es/download/articulo/5365426.pdf>
- POSADA FERNÁNDEZ, M. T. (2018). *El derecho de audiencia del menor en los procedimientos que le afecten*. Librería-Editorial Dykinson, pp. 197-215. Recuperat el 4 d'abril de 2021, de: <http://digital.casalini.it/4392090>
- RABADÁN SÁNCHEZ-LAFUENTE, F. (2015). *El derecho a la audiencia tras las últimas reformas legislativas en materia de protección de la infancia y adolescencia*. Recuperat el 15 d'abril de 2021, de: <https://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/51988/120-127.pdf?sequence=1>
- RAMOS MÉNDEZ, F. (2016). *Enjuiciamiento criminal: Duodécima lectura constitucional*. Atelier, Barcelona.
- RODRÍGUEZ PÉREZ, J. P. (1997). *El procedimiento penal del menor (LO 4/1992, de 5 de Junio), a la luz de la vigente LECrim.(1882) y del nuevo Código Penal (1995)*. Recuperat el 30 de març de 2021, de: https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/18526/AFD_14_1997_11.pdf?sequence=1

SÁENZ EGERIQUE, A. (2018). *Las víctimas menores de edad en el proceso penal*. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://www.torrossa.com/gs/resourceProxy?an=2655851&publisher=FZ1825>

SÁENZ, F. M., & MIGUEL, F. (2011). *El sistema constitucional del Reino Unido*. Revista de Derecho Constitucional Europeo, (15). Recuperat el 2 de maig de 2021, de: http://www.ugr.es/~redce/REDCE15pdf/03_Bombillar.pdf

SÁEZ ALBA, P. (2021). *La prueba testifical en el proceso civil*. Recuperat el 20 d'abril de 2021, de: <http://193.147.134.18/bitstream/11000/7099/1/TFG-S%C3%81EZ%20ALBA%2C%20PE DRO.pdf>

SANTOS MORÓN, M. J. (2011). *Menores y derechos de la personalidad. la autonomía del menor*. Anuario de la Facultad de Derecho de la Universidad Autónoma de Madrid. Recuperat el 15 d'abril de 2021, de: https://repositorio.uam.es/bitstream/handle/10486/662984/AFDUAM_15_2.pdf?sequence=1&isAllowed=y

SEMPERE FAUS, S. (2020). *La protección de la víctima menor de edad y la victimización secundaria*. Recuperat el 2 d'abril de 2021, de: <https://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/78663/7557308.pdf?sequence=1>

SERRANO MASIP, M. (2013). *Una justicia europea adaptada al menor: exploración de menores víctimas o testigos en la fase preliminar del proceso penal*. InDret, 2. Recuperat el 3 d'abril de 2021, de: <https://ssrn.com/abstract=2266487>

SÍNDIC DE GREUGES. Protocol Marc d'Actuacions en cas d'abusos sexuals i altres maltractaments greus a menors d'edat. Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya (BOPC), de 25 de gener de 2013, núm. 14, pàg. 21 a 23. Disponible en: <http://www.sindic.cat/site/files/156/ptotocols menorscat.pdf>

TEJEDOR HUERTA, M. (2013). *El interés de los menores en los procesos contenciosos de separación o divorcio*. Anuario de psicología jurídica, 22 (1), 67-75. Recuperat el 20 d'abril de 2021, de: <https://journals.copmadrid.org/apj/archivos/jr2012v21a7.pdf>

TORREMOCHA, C. (2021, 19 abril). *La prueba de la exploración del menor en los procesos de familia*. Recuperat el 11 d'abril de 2021, de: <https://carolinatorremocha.com/blog/exploracion-menor/>

UNICEF (2009). *La justicia en asuntos concernientes a menores víctimas y testigos de delito*. Recuperat el 30 d'abril de 2021, de: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Justice_in_matters_ES.pdf

VILLACAMPA ESTIARTE, C. (2005). *Víctima menor de edad y proceso penal: especialidades en la declaración testifical de menores-víctimas*. *Revista de derecho penal y criminología*, 2005, núm. 16, p. 265-299. Recuperat el 30 de març de 2021, de: <https://repositori.udl.cat/bitstream/handle/10459.1/10956/PDF?sequence=1>

ZAERA NAVARRETE, J. (2015). *La audiencia al menor en los procesos de crisis matrimonial: comentario a la sts núm. 413/2014, de 20 de octubre (rec. 1229/2013)*. Recuperat el 16 d'abril de 2021, de: <https://roderic.uv.es/handle/10550/47104>

10. JURISPRUDÈNCIA

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1^a). Sentència núm. 1773/2002, de 28 d'octubre (recurs 284/2001). ECLI:ES:TS:2002:7117. Ponent: Excm. Sr. D. Julián Artemio Sánchez Melgar.

Audiència Provincial de València (Secció 10^a). Sentència núm. 14/2004, de 13 de gener (recurs 880/2003). ECLI:ES:APV:2004:73. Ponent: Excm. Sr. D. José Enrique de Motta García España.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1^a). Sentència núm. 108/2005, de 31 de gener (recurs 2653/2003). ECLI:ES:TS:2005:441. Ponent: Excm. Sr. D. Juan Ramón Berdugo Gómez de la Torre.

Tribunal Constitucional (Ple). Sentencia núm. 152/2005, de 2 de juny (recurs d'empara núm. 1966-2004). ECLI:ES:TC:2005:152. Presidenta: Excma. Sra. D^a. María Emilia Casas Baamonde.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1^a). Sentència núm. 833/2005, de 30 de juny (recurs 478/2004). ECLI:ES:TS:2005:4350. Ponent: Excm. Sr. D. Miguel Colmenero Menéndez de Luarca.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1^a). Sentència núm. 1033/2009, de 20 d'octubre (recurs 10401/2009). ECLI:ES:TS:2009:6529. Ponent: Excm. Sr. D. José Manuel Maza Martín.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1^a). Sentència núm. 1331/2009, de 15 de desembre (recurs 10611/2009). ECLI:ES:TS:2009:8429. Ponent: Excm. Sr. D. Joaquin Delgado Garcia.

Regne Unit. Re W (Children) [2010] Supreme Court of the United Kingdom (UKSC), case 12. En apel·lació de: 2010 EWCA Civ 57. Disponible en: <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2010-0031-judgment.pdf>

Tribunal Constitucional (Ple). Sentencia núm. 146/2012, de 5 de juliol (qüestió de constitucionalitat núm. 3792-2001). ECLI:ES:TC:2012:146. President: Excm. Sr. D. Pascual Sala Sánchez.

Tribunal Constitucional (Ple). Sentencia núm. 53/2013, de 28 de febrer (recurs d'empara núm. 8309-2010). ECLI:ES:TC:2013:53. President: Excm. Sr. D. Pascual Sala Sánchez.

Audiència Provincial de Badajoz (Secció 3^a). Sentència núm. 203/2014, de 2 d'octubre (recurs 288/2014). ECLI:ES:APBA:2014:887. Ponent: Excm. Sr. D. Jesús Souto Herreros.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1^a). Sentència núm. 632/2014, de 14 d'octubre (recurs 466/2014). ECLI:ES:TS:2014:3916. Ponent: Excm. Sr. D. Juan Ramon Berdugo Gómez de la Torre.

Tribunal Suprem (Sala Civil, Secció 1^a). Sentència núm. 389/2017, de 20 de juny (recurs 2332/2016). ECLI:ES:TS:2017:2510. Ponent: Excm. Sr. D. Francisco Javier Arroyo Fiestas.

Tribunal Suprem (Sala Civil, Secció 1^a). Sentència núm. 578/2017, de 25 d'octubre (recurs 1085/2016). ECLI:ES:TS:2017:3751. Ponent: Excm. Sr. D. Eduardo Baena Ruiz.

Tribunal Suprem (Sala Civil, Secció 1^a). Sentència núm. 18/2018, de 15 de gener (recurs 1195/2017). ECLI:ES:TS:2018:41. Ponent: Excm. Sr. D. Eduardo Baena Ruiz.

Tribunal Constitucional (Ple). Sentencia núm. 64/2019, de 9 de maig (qüestió d'inconstitucionalitat núm. 3442-2018). ECLI:ES:TC:2019:64. President: Excm. Sr. D. Juan José González Rivas.